

Počeci čitalačke publike u Hrvatskoj: Moderna biblioteka za jedan groš

Držaić, Karlo

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:558818>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-25**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Odsjek za komparativnu književnost

Filozofski fakultet

Sveučilište u Zagrebu

Počeci čitalačke publike u Hrvatskoj: *Moderna biblioteka za
krunu*

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Dean Duda

Student: Karlo Držaić

Sažetak

U radu autor analizira proces stvaranja *Moderne biblioteke za krunu*, serije od sedam knjiga objavljivanih u Hrvatskoj na početku dvadesetog stoljeća. Analiza je podijeljena na tri temeljna segmenta izdavačkog djelovanja, na izbor, proizvodnju i distribuciju. Kontekstualizirajući svaki od navedenih segmenata u povijesno vrijeme autor pokazuje da je *Moderna biblioteka za krunu* reflektirala ekonomski i društveni kontekst u kojem je objavljučivana. Tvrdi se da je taj kontekst stvaranja moderne čitalačke publike koja je određena stvaranjem uvjeta za omasovljavanje i demokratizaciju čitalačkog polja.

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Osnovni pojmovi i metodologija.....	5
3. Izbor	9
3. 1. Politički i kulturni kontekst izbora	9
3. 2. Malinarov izbor	15
4. Proizvodnja Moderne biblioteke za krunu	20
5. Distribucija	23
5. 1. Obrazovanje i pismenost	24
5. 2. Cijena knjige.....	28
5. 3. Ekonomski položaj publike	31
6. Zaključak	38
7. Literatura	39
7. 1. Izvori.....	39
7. 2. Literatura	41

1. Uvod

Prijelaz iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće u velikom dijelu Europe bilo je razdoblje mira, industrijskog napretka, općeg optimizma, poboljšanja uvjeta života te vrijeme svojevrsnog procvata umjetnosti. Nekoliko desetljeća kasnije, nakon iskustva Prvog svjetskog rata, to je razdoblje dobilo naziv *belle époque*, lijepo razdoblje. U tom se periodu Hrvatska nalazila u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, stoljetnog carstva u kojem je nedavno uveden novi dualistički politički sustav i koje je tijekom devetnaestog stoljeća sve više zaostajalo za najrazvijenijim europskim državama poput Francuske, Ujedinjenog Kraljevstva ili Njemačke, odnosno državama koje postaju „europski centar“.¹ Iako su austrijske i češke zemlje na prijelazu stoljeće uvelike išle u korak s europskim modernizacijskim trendovima te se nipošto ne mogu nazvati europskom periferijom, taj naziv uglavnom je prikladan za ugarsku polovicu Monarhije koja je po svom gospodarskom razvoju nadmašivala samo najnerazvijenije zemlje Južne i Istočne Europe.² Ako ugarski dio Monarhije nazovemo europskom periferijom, tada hrvatski dio Zemalja Krune svetog Stjepana s punim pravom možemo nazvati europskom periferijom periferije.

Međutim, to što su hrvatske zemlje krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća na gotovo svim društvenim razinama desetljećima zaostajale za europskim predvodnicama modernizacije ne znači da se i u njima ne javljaju značajni modernizacijski procesi. Od kraja devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj dolazi do određenog jačanja industrijalizacije, javljaju se nove političke ideje, a velike promjene vidljive su i na polju umjetnosti. Povjesničarke Gross i Szabo začetke modernog hrvatskog građanskog društva smjestile su u šezdesete i sedamdesete godine devetnaestog stoljeća,³ ali moderno građansko društvo u Hrvatskoj doista postaje stvarnost upravo na prijelazu stoljeća. Ne ulazeći ovdje detaljnije u pitanje koje karakteristike neko društvo spominjanog razdoblja čine modernim i građanskim, možemo pretpostaviti da je jedna od njih svakako širenje prakse čitanja.

¹ Berend i Ránki procese industrijske revolucije i opće modernizacije koji se u Europi javljaju u dugom devetnaestom stoljeću nastoje objasniti upravo kroz međuodnos europskog centra kojeg čine razvijeniji dijelovi Europi i europske periferije koja zaostaje u industrijskom razvoju. Ivan T. Berend i György Ránki, *Europska periferija i industrijska revolucija: 1780.-1914*, prevela Lelija Sočanac (Zagreb: Naklada naprijed, 1995.).

² Fokusirajući se na povijest Mađarske, Kontler kao najopćenitiji pokazatelj gospodarskog razvoja uzima dohodak po glavi stanovništva te ističe kako on početkom dvadesetog stoljeća u Mađarskoj dosiže tek 40 do 50 posto britanskog i skandinavskog dohotka, odnosno do 80 posto talijanskog i austrijskog dohotka po glavi stanovnika. Temeljem toga Kontler smatra da je Ugarska po gospodarskom razvoju „bila na samom vrhu trećeg reda europskih zemalja“. László Kontler, *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*, (Zagreb: Srednja europa, 2007.), 307.

³ Mirjana Gross i Agneza Szabo, *Prema modernom građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (Zagreb: Globus, 1992.).

Širenje prakse čitanja složen je fenomen čiji su preduvjeti i posljedice čvrsto ukorijenjeni u raznim procesima modernizacije. Taj se fenomen tijekom devetnaestog stoljeća javlja diljem Europe. Još 1841. godine Christian Bernhard Tachnitz je u Leipzigu pokrenuo izdavanje malih i neuglednih, ali uglavnom jeftinih džepnih knjiga koje su trebale biti dostupne što širim slojevima društva.⁴ Poznatiji je primjer širenja, a i čitanja, raznih izdanja džepnih knjiga u Velikoj Britaniji koji je usko vezan uz stvaranje razgranate željezničke mreže. Također, primjer su knjižnice i čitaonice socijaldemokratskih stranaka koje su u prvom redu namijenjene bujajućoj radničkoj klasi, a koje se u posebno velikom broju javljaju u Njemačkoj. Koliko se do kraja stoljeća raširila praksa čitanja svjedoči naklada poznatih francuskih dnevnih novina *Le Petit Parisien* koje su 1900. godine dosegle dnevnu nakladu od čak jednog i pola milijuna primjeraka.⁵ Na prostoru Hrvatske spomenuti se fenomen nije razvijao jednakom brzinom kao u europskom centru. Do kraja devetnaestog stoljeća novine i knjige u hrvatskoj uglavnom izlaze u razmjerno malim nakladama,⁶ a kupovina i čitanje knjiga uglavnom ostaje kulturna domena u kojoj participirati mogu samo viši društveni slojevi. Međutim, u sklopu modernizacijskih promjena na prijelazu stoljeća i u Hrvatskoj dolazi do širenja prakse čitanja koja se očituje u rastu naklade novina, stvaranju mreže pučkih knjižnica⁷ i u izdavanju knjiga koje više nisu namijenjene samo imućnijim slojevima. Kao paradigmatički primjer rezultata širenja prakse čitanja, ali istovremeno i primjer reprodukcije te prakse, početkom dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj se javlja *Moderna biblioteka za krunu*.

Moderna biblioteka za krunu naziv je serije od sedam knjiga koje su objavljene krajem 1907. i u 1908. godine u Zagrebu. Redom objavljivanja tih sedam knjiga i njihovi autori su: *Pripovijesti* Guy de Maupassanta, *Nevini* Gabrielea D'Annuzija, *Neprijatelj puka* Henrika Ibsena, *Pokoj* Arnea Gaborga, *Pripovijesti* Antona Pavloviča Čehova, *Na oceanu* Edmonda De Amicisa i *Nihilistica* Sofije Kovalevske. Biblioteku je uređivao i izdavao Mate Malinar, a tiskala Hrvatska pučka seljačka tiskara. *Biblioteka za jednu krunu* postojala je manje od dvije godine i u sklopu nje izašlo je samo sedam knjiga, ali ona ipak predstavlja važnu prekretnicu u povijesti knjige i povijesti čitanja u Hrvatskoj. Ova je *Biblioteka* u hrvatski kontekst pokušala unijeti čitalačke, izdavačke i književne obrasce koji su se tada već desetljećima razvijali drugdje u Europi. Stoga ću u ovom radu pokušati pokazati važnost *Moderne*

⁴ Alberto Manguel, *Povijest čitanja*, preveo Živan Filipi (Zagreb: Prometej, 2001.), 154.

⁵ Adriaan van der Well, „Modernity and Print II.: Europe 1890-1970.“, *A companion to the History of the Book*, ur. Simon Eliot i Jonathan Rose (Oxford: Blackwell publishing, 2007.), 354.

⁶ Iznimka su izdanja Književnog društvo sv. Jeronima koji razne knjižice za religijski odgoj i kalandare tiska u nakladama i od nekoliko desetaka tisuća.

⁷ Značajnu ulogu u stvaranju knjižnica imaju sindikati i Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije koji u sklopu svojih radničkih domova redovito uspostavljaju manje knjižnice i čitaonice.

biblioteku za krunu te istražiti u kakvom i zbog kojeg konteksta se ova *Biblioteka* javlja u Hrvatskoj početkom dvadesetog stoljeća. Temeljna teza rada je da se *Moderna biblioteka za krunu* može smatrati jednim od fenomena koji su započeli izgradnju čitalačke publike u Hrvatskoj.

2. Osnovni pojmovi i metodologija

Prije daljnje razrade nužno je objasniti nekoliko pojmova koji se javljaju već u naslovu ovog rada. Prvi od njih je čitalačka publika. On se često koristi kao sinonim pojma književna publika. Međutim književna publika trebala bi obuhvatiti čitatelje književnosti, no s obzirom na to da definiranje što je, a što nije književnost nije imalo jednostavno, u ovom se radu koristi pojam čitalačke publike. Analizirajući društveni život književnosti i knjige, Robert Escarpit ističe kako je uloga publike na više razina ključan faktor kod proizvodnje knjige.⁸ Već sam pisac kod pisanja nekog teksta pretpostavlja postojanje teoretske publike koja bi taj tekst trebala čitati, a isto radi i izdavač koji nastoji u ime publike i za publiku napraviti izbor tekstova koje će objaviti kao knjige.⁹ Štoviše, o izdavačevoj pretpostavci publike ovisi sam izgled i naklada knjige, odnosno hoće li ona biti tiskana na skupljem ili jeftinijem papiru, u što će biti uvezena, hoće li se naklada mjeriti u desecima, stotinama ili tisućama primjeraka itd.¹⁰ Iako je Escarpitovo razmatranje publike ključno za ovaj rad, iz njega donekle proizlazi i nemogućnost stvarnog određenja čitalačke publike. Naime, sve do samog materijalnog čina čitanja, publika naizgled postoji samo kao pretpostavka autora, izdavača i distributera. Međutim kako je knjiga, a i gotovo svaki tekst, vrsta robe koja ne nestaje njenom konzumacijom, a usto je njena proizvodnja ponovljiva u pretpostavljenoj budućnosti, čitalačka publika nije ni spacijalno ni temporalno određena te je stoga potencijalno beskonačna. No ipak već sam čin izdavanja knjige ili teksta predstavlja materijalizaciju onoga što Escarpit naziva teoretskom publikom te je nužna pretpostavka kasnijeg čina čitanja.

Daljnji je problem pitanje kako odrediti gdje, kada i kako nastaje čitalačka publika. S jedne strane ona nastaje samim izumom i širenjem pisma te stoga svakako postoji u Hrvatskoj na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće. Međutim, čitalačka publika nipošto nije jednaka u svakom povijesnom razdoblju u kojem ju promatramo. Primjerice, dok

⁸ Robert Escarpit, *Sociologija književnosti*, preveo Božidar Gagro (Zagreb: Matica hrvatska, 1970.), 79-83.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

predmodernu čitalačku publiku može činiti samo veoma mali dio društva, odnosno svećenstvo, plemstvo te imućni i obrazovani građani, modernizacijski procesi poput opismenjavanja, urbanizacije, ograničavanja radnog vremena i rasta životnog standarda omogućili su da čitalačka publika postane masovna i demokratizirana. Stoga je čitalačka publika u ovom radu, ona koja se na prijelazu stoljeća u Hrvatskoj nalazi na svojim počecima, zapravo moderna čitalačka publika, ona koja je potencijalno masovna i u kojoj pod jednakim uvjetima može participirati velik dio društva.

Kao što je vidljiva iz naslova, ovaj je rad prostorno ograničen na Hrvatsku. Međutim, Hrvatska s prijelaza stoljeća nije Republika Hrvatska koja postoji danas. Označitelj Hrvatska u onodobnom je diskursu označavao dvije trećine, Hrvatsku i Slavoniju, Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije koja je postojala samo pravno, na papiru Hrvatsko-ugarske nagodbe, ali ne i u praksi. U praksi je sklapanjem Austro-ugarske nagodbe, a zatim i Hrvatsko-ugarske nagodbe, Dalmacija postala dio austrijskog dijela Monarhije, a Hrvatska i Slavonija, te Vojna krajina nakon njena ukidanja 1881. godine, postaju Zemlje Krune svetog Stjepana, odnosno postaju dijelom ugarskog dijela Monarhije. Iako upravo na prijelazu stoljeća dolazi do svojevrsnog ujedinjavanja političkih interesa vodećih krugova Hrvatske i Slavonije s onima vodećih krugova Dalmacije, a migracije ljudi i promet roba između tih pokrajina nikada nije ni prekinut, Dalmacija sve do raspada Monarhije ostaje politički odijeljena od Hrvatske i Slavonije te se ovi dijelovi Trojedne Kraljevine značajno gospodarski, zakonodavno i društveno razlikuju. Također, povijesni izvori nastali krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća pokazuje da je korištenje označitelja Hrvatska za zajednički prostor Hrvatske i Slavonije bilo sasvim uobičajeno. Stoga se imenica Hrvatska, kao i njene izvedenice, u ovom radu koristi kako bi se označio prostor onodobne Hrvatske i Slavonije.

Valja još pojasniti što je *Moderna biblioteka za krunu*. Naime, tijekom prvog desetljeća dvadesetog stoljeća u Zagrebu je postojalo nekoliko biblioteka, odnosno knjiga povezanih u jedinstvenu seriju, čiji je naziv veoma sličan onom *Moderne biblioteke za krunu*. Tako je u godinama prije nego li je Malinar izdao prvu od navedenih sedam knjiga u Zagrebu postojalo izdavačko poduzeće *Moderna biblioteka* koje je, između ostalih, 1906. godine objavilo djelo *Pasoglavci ili boj čeških graničara za seljačko pravo* koje je s češkog na hrvatski preveo Stjepan Radić.¹¹ Radilo se zapravo o pretisku Radićeva prijevoda djela

¹¹ Vjekoslav Jirásek, *Pasoglavci ili boj čeških graničara za seljačko pravo*, preveo Stjepan Radić (Zagreb: Moderna biblioteka, 1905).

Vjekoslava Jiráska koje je ranije objavljeno u časopisu *Hrvatska misao*, a sada je prodavano kao cjelovita knjiga po cijeni od dvije krune. Čini se da su *Pasoglavci* bili, barem privremeno, posljednja knjiga koju je ova *Moderna biblioteka* objavila. Kao što je ranije spomenuto, 1907. i 1908. u nakladi Mate Malinara i u sklopu *Moderne biblioteku za krunu* objavljeno je sedam knjiga. Nekoliko je poveznica između *Moderne biblioteke* i *Moderne biblioteku za krunu*. Između ostalih, poveznica je veoma slična grafička izvedba korica nekih knjiga, ali i prevoditelj *Pasoglavaca* Stjepan Radić. Naime, *Moderna biblioteka za krunu* tiskana je u Hrvatskoj pučkoj seljačkoj tiskari, poduzeću kojim je upravljala Hrvatska pučka seljačka stranka. Jednu godinu nakon što je u sklopu *Moderne biblioteke za krunu* objavljena posljednja knjiga, 1909. godine izdavačka kuća *Moderna biblioteka* ponovno je počela s radom, a sada je njen urednik bio nekadašnji izdavač *Moderne biblioteke za krunu*, Malinar. Ovu, drugu, *Modernu biblioteku* i *Modernu biblioteku za krunu* osim urednika povezuju jednaka cijena knjiga, ona od jedne krune, veoma slična grafička izvedba knjiga, ali i donekle sličan profil objavljenih djela. Međutim, *Moderna biblioteka* nije bila nastavak *Moderne biblioteke za krunu*. To je vidljivo iz reklame koja je otisnuta na kraju Ogrizovićeve *Godine ljubavi* koju *Moderna biblioteka* izdaje krajem 1909. godine. U toj je reklamici navedeno kako će iduće 1910. godine knjiga Leonida Andrejeva *Pripovijest o sedmorici obješenih* biti objavljena „kao 1. svezak II. godišta naše MODERNE BIBLIOTEKE.“¹² Jasno je iz ovoga da *Moderna biblioteka* u godišta svog izlaženja nije uvrstila 1907. i 1908. godinu što ukazuje na prekid s *Modernom bibliotekom za krunu* koja je objavljivana te dvije godine. Međutim, dodatnu pomutnju stvara to što je ova *Moderna biblioteka* izdavana kao nastavak *Moderne biblioteke* iz 1906. godine. Naime, roman *Pasoglavci* objavljen je kao osmi i deveti svezak stare *Moderne biblioteke*, a 1909. nova *Moderna biblioteka* objavljuje svoju prvu knjigu, *Slijepi muzikant* Vladimira Korolenka, kao deseti svezak serije. Dakle, *Moderna biblioteka* koja je postojala prije i ona koja je postojala nakon *Moderne biblioteke za krunu* donekle su povezane, ali s njima je povezana i sama *Moderna biblioteka za krunu*. Uz Malinara i sličnost grafičke izvedbe, kao već navedene poveznice, valja spomenuti da je u svim knjigama *Moderne biblioteke za krunu* na dnu nekih stranica otisnuto „Moderna biblioteka“. Čak su i onodobne novine ponekad miješale biblioteke u kojima su ove knjige izlazile. Tako je primjerice u novinama *Dom i svijet* koje je izdavao Lavoslav Hartman, vlasnik tada poznate

¹² Milan Ogrizović, *Godina ljubavi* (Zagreb: Moderna biblioteka, 1909.), 145.

knjižare Kugli i Deutsch, navedeno da su Čehovljeve *Pripovijesti* i *Pokoj* Arne Garborga objavljene u sklopu *Moderne biblioteke*.¹³

Jasno je da su sve spomenute biblioteke barem donekle povezane te da ih ni njihovi suvremenici ponekad nisu posebno razlikovali. Međutim, *Moderne biblioteke za krunu* ipak se ističe kao zasebna cjelina. Takvom ju je izgleda smatrao i sam Mate Malinar, ali ona se uz to razlikuje od svih prethodno izdanih biblioteka u Hrvatskoj te predstavlja model za neke kasnije izdavačke poduhvate. Iako postoje i druge te će one biti analizirane kasnije u radu, temeljna distinkcija *Moderne biblioteke za krunu* je ta što je cijena unutar nje objavljenih knjiga doista iznosila jednu krunu i što je sama cijena istaknuta u naslovu biblioteke.¹⁴ Isticanje cijene od jedne krune, što ove knjige svrstava u red jeftinijih koje su se tada mogle kupiti, ukazuje na to da je Malinar kao izdavač pokušao *Modernu biblioteku za krunu* približiti i učiniti dostupnom što širem sloju stanovništva koje dotad nije zarađivalo dovoljno da bi moglo participirati u književnom polju, odnosno Malinar se ovdje vodio u tadašnjoj Hrvatskoj specifičnom i novom izdavačkom koncepcijom.

Još 1921. godine Levin Shücking je u djelu *Sociologija oblikovanja književnog ukusa* primijetio da se povijest literature i umjetnosti gotovo u pravilu bavi samo umjetnikom i umjetničkim djelom pritom zanemarujući pitanja kako i zašto se kod publike javlja određeni umjetnički ukus.¹⁵ U ovom je djelu Shücking ukratko skicirao proces nastajanja književnog ukusa. Ne zanemarujući autora i samo njegovo djelo, on je smatrao da istraživanje u obzir mora uzeti i složeni proces proizvodnje knjige, ili književnosti, te društvo, odnosno publiku, kojem je knjiga namijenjena. Shücking napominje da je *Sociologija oblikovanja književnog ukusa* ostala gotovo neprimijećena do 1931. godine kada je objavljeno drugo izdanje ove knjige.¹⁶ S obzirom na to, zanimljivo je da je razmišljanja veoma slična onima Shückinga već 1932. godine u Hrvatskoj iznio Antun Barac. Barac u članku „Kronika naše kulture“ piše:

„O književnosti se kod nas uglavnom pisalo samo sa stajališta estetike, i samo s obzirom na producente književnih djela. U literarnim historijama iznošene su biografije pisaca, sadržaji djela i njihove ocijene, i sl. Međutim, za onoga koji hoće da razmotri život književnosti, u njegovoj mnogostranoj povezanosti s

¹³ S. a., „Književnost“, *Dom i svijet*, god. 20., br. 18. (15.9.1908.), 19.

¹⁴ Iako je na svim knjiga *Moderne biblioteke za krunu* istaknuta samo cijena od jedne krune, u nekim reklamama navodi se kako je moguće kupiti i primjerke knjiga koji su tiskani na kvalitetnijem papiru, a čija cijena iznosi jednu i pola krunu. S. a., *Bosanska vila*, god. 23., br. 14. (20.5.1908.), 5.

¹⁵ Levin L. Shücking, *Sociologija oblikovanja književnog ukusa*, preveli Božica Zenko i Franjo Zenko (Zagreb: Dora Krupićeva, 2001.), 5-7.

¹⁶ *Idem*, 5.

društvenim pojavama, važno je da pozna i odnošaj literature prema onima kojima je ona namijenjena. Za poznavanje toga života književnosti važna su, pored pitanja o umjetničkoj vrijednosti djela, procesa njihova stvaranja itd., i pitanja: Tko je odražavao neku književnost? Za koga je ona pisana? U kolikom broju primjeraka mogle su da se raspačaju pojedine knjige i kolik su broj pretplatnika imali pojedini književni listovi? Itd. [...] Jer književnost, na koncu konca, ne nastaje zato da ostane zatvorena u bibliotekama i kabinetima, već da izvrši određenu funkciju.¹⁷

Pitanja koja je Barac postavio ključna su za ovaj rad kao i za svako istraživanje književnosti kao društvenog fenomena. Nekoliko desetljeća kasnije Rober Escarpit u djelu *Sociologija književnosti* nakladničku djelatnost, koja je središnji dio proizvodnje književnog djela, podijelio je u tri temeljne operacije: „izabrati, proizvesti, rasparčati“.¹⁸ Upravo su Barčeva pitanja ona koja istraživač mora postaviti kako bi objasnio svaki od Escarpitovih segmenata izdavačkog procesa. S obzirom na to da je predmet istraživanja u ovom članku *Moderne biblioteka za krunu* to je istraživanje podijeljeno na segmente koje predlaže Escarpit. Odnosno, ovaj će rad biti podijeljen na tri glavna poglavlja koja će se baviti izborom, proizvodnjom i distribucijom *Moderne biblioteke za krunu*. Pritom valja spomenuti kako je čitav rad određen materijalističkim pristupom čija je prva nužna pretpostavka stavljanje fenomena u njihov historijski kontekst, odnosno u ovom slučaju, istraživanje *Moderne biblioteke za krunu* u kontekstu Hrvatske početkom dvadesetog stoljeća.

3. Izbor

3. 1. Politički i kulturni kontekst izbora

Ne postoji mnogo objavljenih podataka tko je bio Mate Malinar. On se u knjigama najčešće spominje tek uzgred, kao otac Anđelka Malinara, poznatog tajnika Miroslava Krleža te kao suprug Katarine Malinar, rođene Radošević, koju je Janko Polić Kamov vjerojatno opjevao kao Kitty.¹⁹ Malinar je rođen 1884. godine u obitelji intelektualaca, a čini se da je

¹⁷ Antun Barac, „Kronika naše kulture: O pretplatnicima, kupcima i čitaocima hrvatskih knjiga i časopisa“, *Iz povijesti hrvatskog knjižarstva* (Zagreb: Exlibris, 2009.), 157.

¹⁸ Escarpit, *Sociologija književnosti*, 79-80.

¹⁹ Mladen Urem i Milan Zagorac, *Janko Polić-Kamov i njegovo i naše doba: Priručnik za čitanje Kamova 100 godina poslije* (Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 2010.), 73.

njegov život uvelike odredilo pohađanje gimnazije na Sušaku.²⁰ On je već kao gimnazijalac 1900. godine bio jedan od osnivača malog anarhističkog kolektiva nazvanog *Cefas* u kojem su, uz ostale, sudjelovali pisac Kamov i Mijo Radošević, također pisac, a prije i nakon Prvog svjetskog rata jedan od najutjecajnijih socijalista.²¹ Malinar nakon završene gimnazije odlazi u Zagreb gdje studira na Pravnom fakultetu te ondje sa samo dvadeset i tri godine, još kao student, pokreće *Moderne biblioteku za krunu*.²² Uz to što je bio pravnik, Malinar je preveo nekoliko knjiga, uglavnom s ruskog jezika. Kao izdavač i urednik *Moderne biblioteke za krunu*, Mate Malinar zasigurno je imao najveći utjecaj na izbor djela koja će biti objavljena, ali njegov izbor uvjetovan je kontekstom vremena.

Prijelaz iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće u Hrvatskoj je period svojevrstne opće modernizacije. U tom periodu dolazi do značajnog rasta stanovništva gradova, razvoja bankarstva i privrede, rasta stope pismenosti, jačanja sindikalnog pokreta itd. Međutim, za pitanje izdavačeva izbora ključan aspekt modernizacije u Hrvatskoj je sukob generacija, borba „mladih“ protiv „starih“. Sredinom devedesetih godina devetnaestog stoljeća zbog raskola Stranke prava dolazi do sloma dotadašnje opozicije hrvatskom banu Károlyu Khuen-Héderváryu, ali gotovo istovremeno formira se novi opozicijski pokret koji svoj začetak ima u poznatom spaljivanju Mađarske zastave 16. listopada 1895. godine, a čiji su pristaše dominantno dolazili iz redova srednjoškolaca i studenata.²³ Kako ističe Tomašegović, spaljivanje zastave i posljedični odlazak studenata na studij u Beč i Prag za posljedicu su imali stvaranje svojevrstne političke elite koja ima značajan simbolički kapital i koja 1897. objavljivanjem časopisa *Hrvatska misao* u Pragu stupa na političku scenu kao Napredna omladina.²⁴ Pripadnici Napredne omladine u svojim su časopisima oštro kritizirali ideje i politike koje su tradicionalno bile dominantne u Hrvatskoj. Oni su se zalagali za „sitni rad“, za svakodnevno političko i kulturno djelovanje među svim slojevima društva.

U prvim godinama dvadesetog stoljeća jedina prava opozicija Khuenu ostaju Napredna omladina i socijalisti, odnosno Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije i njoj srodni sindikati. Omladina i socijalisti organizirali su u ožujku 1903. godine u Zagrebu veliki prosvjedni skup protiv bana i njegove vlade. Iako su deseci sličnih skupova u narednom

²⁰ Idem, 63.

²¹ Idem, 83.

²² Idem, 107.

²³ Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman i Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*. (Zagreb: Školska knjiga, 1968.), 152-153.

²⁴ Nikola Tomašegović, „Jedinstvom protiv (ne)sloge: nacionalna koncepcija napredne omladine“, *Tragovi*, god. 1., br. 1. (2018), 173-174.

razdoblju organizirani diljem zemlje, nakon nekog vremena Khuen je zabranio daljnje održavanje javnih skupova smatrajući da oni predstavljao ugrozu za njegov režim, no time je ban postigao suprotno od svojeg cilja. Zabrana je bila jedan od poticaja na velike demonstracije protiv vlade, u kojima je važnu ulogu imala Napredna omladina, koje su ubrzo zahvatile veće gradove, a nakon sukoba seljaka i vojske u Zaprešiću stihijski nemiri zahvatili su gotovo čitavu Hrvatsku i Slavoniju.²⁵ Iako su nemiri iz 1903. godine, koji se u historiografiji nazivaju Narodnim pokretom 1903., bili uglavnom stihijski te je Napredna omladina utjecaj na njih imala samo u gradovima, ovi su događaji pokazali da je doista generacija „državnopravne“²⁶ opoziciji u Hrvatskoj zastarjela i da je sazrelo vrijeme za promjenom.²⁷ Generacija Napredne omladine u narednim će godinama imati ključnu ulogu u Hrvatskoj politici. Iako će se njeni pripadnici priključiti različitim strankama, njih će i dalje karakterizirati sukob sa starim, protivljenje devetnaestostoljetnim idejama.

Grupaciju koju historiografija, a posebno politička povijest, naziva Naprednom omladinom povijest književnosti često će nazivati modernistima. Naime, paralelno s političkom borbom, „mladi“ ulaze u sukob sa „starima“ i na kulturnom planu. Kao što je politički pokret „mladih“ svoj začetak imao u spaljivanju mađarske zastave 1895. godine, tako je i njegov kulturni aspekt začetak imao u jednom manje poznatom događaju iz iste godine, u pobjedi drame *Ekvinocij* Ive Vojnovića na natječaju uprave zagrebačkog kazališta za najbolju dramu.²⁸ Vojnovićeva drama pobijedila je klasicističko-romantičarsku historijsku dramu *Simeon Veliki* Ante Tresića Pavičića.²⁹ Ovaj je događaj bio naznaka da je u Hrvatskoj kulturi i književnosti došlo vrijeme za nadvladavanje starog, za dokidanje tradicionalnog romantizma i historicizma. Ipak, modernisti su svoje novo promišljanje kulture razvijali u narednim godinama i pod utjecajem novih zamisli s kojima su dolazili u doticaj studirajući na sveučilištima izvan Hrvatske.

Prvi programatski manifesti modernista javljaju se 1897. godine u već spominjanom časopisu *Hrvatska misao*. U prva četiri broja časopisa u nastavcima su objavljeni članci *O hrvatskim književnim prilikama* Milivoja Dežmana Ivanova i *Hrvatska književnost* Milana

²⁵ Šidak, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914.*, 212-214.

²⁶ Radi se o političkoj ideji koja je bila dominantna u devetnaestostoljetnoj Hrvatskoj, a koja počiva na tezi da zbog svoje historijski utemeljene državopravne posebnosti Hrvatska zaslužuju veću autonomiju unutar Austro-Ugarske Monarhije.

²⁷ Ovdje valja spomenuti da Tomošegović ističe kako Napredna omladina po nekim svojim ideološkim postavkama, kao što je odnos prema nacionalnom pitanju, predstavlja „kontinuitet u diskontinuitetu“. Tomošegović, „Jedinstvom protiv (ne)sloge“, 187.

²⁸ Miroslav Šicel, *Povijest hrvatske književnosti: Knjiga V.: Književnost moderne* (Zagreb: Liber, 1978), 305.

²⁹ Ibid.

Šarića.³⁰ Dežman je iduće godine slične članke objavio u časopisu *Mladost* koji je izlazio u Beču i u prilogu *Hrvatski salon* izdanom povodom izložbe Društva hrvatskih umjetnika, a koju godinu kasnije u časopisu *Život* objavljen je značajan članak *Za slobodu stvaranja* autora Ante Livadića. Miroslav Šicel koji je analizirao navedene, ali i druge, programatske članke modernista zaključio je kako se oni mogu podijeliti na one u kojima se očituju ideje bečkog kruga i one u kojima se očituju ideje praškog kruga studenata.³¹ No, prema Šicelu, postoje određene razlike u promišljanjima književnosti i umjetnosti i unutar svake od ovih grupa te stoga on zaključuje da se kao zajednički nazivnik svih programa i manifesta hrvatskih modernista ističu dvije osnovne misli:

„Prva se opća, zajednička platforma očituje u konstataciji da se hrvatska književnost počela vrtjeti u zatvorenom krugu, da se, drugim riječima, ponavlja, te da se sve više ukalupljuje, uniformira, a druga je zajednička crta svih mladih: isticanje zahtjeva za potpunom slobodom umjetnika i njegova umjetničkog izražavanja, dakle negiranje svih literarnih škola.“³²

Ovime Šicel dobro detektira koje su zajedničke odrednice različitih programa i manifesta modernista, međutim njih je moguće izreći i na znatno jednostavniji način. Naime, ono što se provlači kao temeljna teza kroz sve programe je promjena, shvaćanje da je promjena potrebna i da je potrebno odbaciti konvencije i tradicija koje onemogućavaju promjenu. Taj je sentiment možda najsnažnije izrazio Dežman u članku *Naše težnje* objavljenom u *Hrvatskom salonu*:

„Ogorčeni, nezadovoljni, htjeli smo da izađemo iz tmine, da razorimo te zidove. Nema tome dugo kad su prvi put izbili na javu znaci nezadovoljstva. Mi nijesmo znali kuda ćemo, nu duboko smo ćutili da ovim putovima idemo do potpunog zastoja i ravnodušja. [...] Gesla i riječi prijašnjih decenija nijesu mogla ovladati našim dušama. Duh vremena je silio naprijed, samo mi da prisižemo na stare formule? Mi smo ih se odrekli, ne iz objesti, nego iz nužde [...]. No tim što ne pristajemo u svem uz njih [književnike starije generacije, op. K.D.] ne znači da njih ne štujemo, da ne priznajemo njihovim djelima dolično mjesto u razvoju hrv. kulture. Sve u svoje vrijeme. A mi držimo da je vrijeme romanticizma, idealizma, naturalizma i svih ostalih škola prošlo. Bilo je ljudi koji su nas, ne poznavajući

³⁰ Milivoj Dežman Ivanov potpisan je samo kao Ivanov, a Milan Šarić samo slovom M, no poznato je da su oni autori navedenih članaka.

³¹ Miroslav Šicel, *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti* (Zagreb: Liber, 1972.), 143-148.

³² Idem, 146.

moderni pokret, proglasili naturalistima, nas koji smo baš protivnici naturalističke škole, te najveće neprijateljice modernog individualizma. Moderna nije stanovita škola i stanoviti stil u umjetnosti.“³³

Ovaj citat iz Dežmanova članka dobro pokazuje tu spomenutu potrebu za promjenom, odnosno stav da dotadašnja umjetnost više ne odgovara vremenu i društvu. Ta promjena nije značila i potpunu negaciju svega „starog“. Dežman priznaje da književnici i književnost „starih“ imaju umjetničku vrijednost i mjesto u hrvatskoj kulturi, ali smatra da se to njihovo mjesto nalazi u prošlosti, a da je sada, na prijelazu stoljeća, došlo vrijeme da dominantnu ulogu u umjetnosti preuzme moderna. Na kraju ovog citata Dežman izriče najčešću definiciju moderne, nove struje ili novog pokreta u umjetnosti koji „nije stanovita škola i stanoviti stil“ već skup različitih umjetničkih pravaca koje zapravo povezuje samo kritika „starog“. Borba „mladih“ i „starih“ u polju umjetnosti koja se odvijala na prijelazu stoljeća bila je upravo borba za modernom.

„Mladi“ ili modernisti krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća borili su se za uvođenje promjena u hrvatskoj kulturi, za uvođenje moderne. Međutim, u kontekstu izbora tekstova objavljenih u sklopu *Moderne biblioteke za krunu* važno je jasnije odgovoriti na pitanje što je to „staro“ što su „mladi“ željeli mijenjati. Dio odgovora može se pronaći u citatu Dežmanovog teksta. On tvrdi da je prošlo vrijeme „romantizma, idealizma, naturalizma i svih ostalih škola“, a posebno naglašava da su modernisti protivnici naturalizma kojeg smatraju najvećim neprijateljem „modernog individualizma“.³⁴ Ovo povezivanje romantizma i naturalizma, književnih pravaca koji se često interpretiraju kao međusobno suprotstavljeni, može se doimati neobičnim, no ono se zapravo dobro uklapa u kontekst hrvatske književnosti krajem devetnaestog stoljeća te u tadašnja promišljanja modernista. Naime, iako se isprava sukobio s romantičarskim koncepcijama, s vremenom se hrvatski realizam izmiješao s romantizmom što je Mate Ujević opisao riječima „pisici jedno oko otvore, a na drugo zažmire – eto, to je značajka hrvatskog realizma“.³⁵

Milan Marjanović, i sam značajan pripadnik pokreta modernista, 1912. godine, već u razdoblju „kada je umirala hrvatska moderna“, objavio je članak *Hrvatska književnost, njezin put i njezino obilježje*. Pišući sa stanovišta pripadnika pokreta „mladih“ i sa značajnim vremenskim odmakom od pojave prvih programa moderne u Hrvatskoj, Marjanović je u

³³ Ivanov (Milivoj Dežman), „Naše težnje“, *Hrvatski salon*, sv. 1. (Zagreb: 1898.), 8-9.

³⁴ Ibid.

³⁵ Mate Ujević, *Hrvatska književnost: Pregled hrvatskih pisaca i knjiga* (Zagreb: Exlibris, 2009.), 156.

hrvatskoj književnosti identificirao tri značajna sukoba. On prvi od tih sukoba smješta u šezdesete i sedamdesete godine devetnaestog stoljeća kada se putem mlađe generacije pisaca koji su školovani u inozemstvu u Hrvatskoj miješaju utjecaji „francuskih naturalista s utjecajima ruskih realista, utjecaji poljskih romantika s utjecajima engleskih romanopisaca“ te kada, bez obzira na proklamiranje naprednih europskih ideja, u hrvatskoj književnosti „cvate romantika, cvate historizam“.³⁶ Drugi književni sukob po Marjanoviću se javlja početkom osamdesetih godina devetnaestog stoljeća, nakon smrti Augusta Šenoe, te je on bio sukob „oko realizma i naturalizma u noveli i romanu“ u kojem je nova generacija pisaca „pod utjecajem ruskih realista i francuskih naturalista“ ustala protiv „već izbljedjelog romantičnog i moralizatorskog idealizma“.³⁷ Važno je da Marjanović ističe kako je borbu za naturalizam započeo Eugen Kumičić no da njegova djela pokazuje kako je on bio „samo naoko naturalista, a inače, u stvari romantičar po stilu i po tehnici“.³⁸ Marjanović navodi kako je ova borba u hrvatskoj književnosti završila pobjedom „realizma i realističke novele u praksi, čak i prije nego što je bila dovojevana u teorijskim raspravljanjima kojih nije bilo mnogo“.³⁹ Treći sukob je, naravno, upravo sukob za modernom koji se javlja posljednjih godina devetnaestog stoljeća.

Modernisti su sve književne pravce devetnaestog stoljeća smatrali zastarjelim, štoviše, zastarjelim su smatrali i sam koncept književnih pravaca. Međutim, iz pisanja Marjanovića i Dežmana, ali i drugih modernista, vidljivo je da su zagovornici moderne najčešće isticali kako se oni protive upravo realizmu⁴⁰ i romantizmu. No to njihovo protivljenje zapravo i nije bilo utemeljeno u nekoj teoriji književnosti. Kako primjećuje Šicel, „mladi“ tada uglavnom nisu bili dobro upoznati s teorijom književnosti te su svoja promišljanja često zasnivali na djelima autora poput Hippolyta Tainea i Georga Brandesa koji su zapravo bili važni nositelji realističke stilske koncepcije.⁴¹ To priznaje i Dežman kada navodi da „nijesmo znali kuda ćemo, nu duboko smo ćutili da ovim putovima idemo do potpunog zastoja i ravnodušja“.⁴² Modernistički programi zapravo nisu odviše raspravljali o estetskim kategorijama, o

³⁶ Milan Marjanović, „Hrvatska književnost, njezin put i njezino obilježje“, prema Šicel, *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, 205.

³⁷ Idem, 201.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Onodobni hrvatski modernisti uglavnom izjednačavaju realizam i naturalizam, ponekad praveći razliku prema geografskom porijeklu djela i pisca zanemarujući pritom stilsko razlikovanje.

⁴¹ Miroslav Šicel, *Povijest hrvatske književnosti IX. stoljeća: Knjiga III.: Moderna* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.), 51.

⁴² Ivanov, „Naše težnje“, *Hrvatski salon*, 8.

umjetničkom izrazu ili stilu, odnosno o nekim unutarnjim zakonitostima djela.⁴³ Dakle, generacija modernista koja se u hrvatskoj književnosti i umjetnosti pojavila na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće u svojoj kritici starog nije se mnogo bavila pitanjem što je i kakvo je to staro. Sama činjenica da je neki književni pravac bio utjecajan u Hrvatskoj prije pojave moderne bila je dovoljan razlog da modernisti, odnosno protagonisti Marjanovićeve trećeg sukoba, taj pravac istaknu kao primjer onoga protiv čega se bore.

Na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće i u kulturnom i u političkom životu Hrvatske javio se novi pokret „mladih“. Iako nipošto homogena skupina, „mladi“ su ujedinjeni željom i potrebom za promjenom. Politički je ta promjena značila odbacivanje državnopravnih ideja i zamjenu romantičarskog idealiziranja radom među narodom. Analogno tome, na polju kulture i književnosti mladi su odbacivali staro, kulturne i književne koncepcije koje su do tad bile dominantne u Hrvatskoj te samu ideju umjetničkih pravaca i škola. U takvom je kontekstu Mate Malinar krajem 1907. godine počeo s objavljivanjem *Moderne biblioteke za krunu*.

3. 2. Malinarov izbor

Kako je već ranije spomenuto, u sklopu *Moderne biblioteke za krunu* objavljeno je sedam knjiga, od kojih su četiri romani, dvije zbirke novela i jedna drama. Te su knjige *Pripovijesti* Guy de Maupassanta, *Nevini* Gabrielea D'Annuzija, *Neprijatelj puka* Henrika Ibsena, *Pokoj* Arnea Gaborga, *Pripovijesti* Antona Pavloviča Čehova, *Na oceanu* Edmonda De Amicisa i *Nihilistica* Sofije Kovalevske. Iako bi se književna kritika gotovo u pravilu na ovom mjestu upustila u neku vrstu procijene kvalitete tih sedam djela, smatram kako to u kontekstu ovog rada nije potrebno. Uostalom, kako je zaključio George Orwell osporavajući mišljenje Tolstoja da Shakespeare nije odviše kvalitetan pisac, „ne postoji ni jedan test literarne kvalitete osim preživljavanja djela, a ono je po sebi pokazatelj većinskog mišljenja.“⁴⁴ Doista, nijedna kategorija kojom kritičar vrednuje kvalitetu književnog djela ne može biti objektivna, konačna i univerzalno primjenjiva. Međutim, Orwell je, iako pomalo elitističke nazivajući to tek pokazateljem mišljenja većine, naveo kako je pokazatelj kvalitete nekog djela njegovo preživljavanje, odnosno značaj i uloga koju ima u društvu. Vodimo li se ovim kriterijem, mogli bismo zaključiti kako su u *Modernoj biblioteci za krunu* uglavnom

⁴³ Šicel, *Povijest hrvatske književnosti IX. stoljeća*, 51.

⁴⁴ George Orwell, „Lear, Tolstoy and the Fool“, *Fifty Orwell Essays* (S. L.: Project Gutenberg Australia, 2003-2019.), 397-398.

objavljivana kvalitetna djela ili barem djela veoma kvalitetnih autora. Izuzev romana *Nihilistica* Sofije Kovalevske, ostalih šest objavljenih djela i danas su uglavnom poznata iako je jednim djelom razlog tome zasigurno bio taj što su druga djela ovih autora ušla u književne kanone.⁴⁵

Imalo bolji poznavatelj književnosti prepoznati će barem nekolicinu od sedam navedenih autora i s lakoćom ih smjestiti u vremensko razdoblje te književni stil u kojem su pisali. To je razdoblje druga polovica devetnaestog i početak dvadesetog stoljeća, a, što je zanimljivije, književni stil je realizam ili naturalizam.⁴⁶ Primjerice, još 1894. godine Tolstoj, čiji se romani u pravilu smatraju vrhuncem realističkog književnog izraza, hvalio je Maupassanta kao iznimno talentiranog pisaca koji „vidi stvari onakvima kakve jesu, vidi njihov značaj, vidi životne kontradikcije koje su sakrivene od ostalih“, a istovremeno mu zamjera to što nema „ispravan moralni odnos prema temi“ o kojoj piše.⁴⁷ Tolstoj zapravo smatra da je Maupassant vrhunski realist, ali i da je ponekad moralno neispravan ili previše objektivan jer simpatije njega, kao pisca, nisu uvijek na strani junaka. Pišući početkom dvadesetog stoljeća o suvremenoj književnosti slično je o Maupassantu zaključio francuski pisac i kritičar Georges Pellisier. On u djelu *Le Mouvement littéraire contemporain*, objavljenom 1901. godine, piše „Pasivan i neutralan, Guy de Maupassant materijalnu stvarnost predstavlja sa savršenom točnošću“.⁴⁸ Pellisier Maupassantov stil uspoređuje s točnošću fotografskog otiska te smatra da je on toliko objektivan i impersonalan da čitatelj njegovih djela uopće zaboravlja autora misleći da je u tekstu pred njim izložena sama stvarnost.⁴⁹

U slučaju D'Annuzija nije potrebno otići do Tolstoja ili Pellisiera, zanimljivu ocjenu njegova pisanja pronalazimo u naprednjačkom glasilu *Hrvatski djak*, u kojem je tekstove objavljivao i sam Mate Malinar. U trećem broju drugog godišta ovog časopisa, objavljenom u ožujku 1908. godine, dakle otprilike u isto vrijeme kada je u *Modernoj biblioteci za krunu* objavljen roman *Nevini*, Mijo Radošević napisao je kratak, ali prilično oštar komentar o liku i djelu Gabriela D'Annuzija. Iako Radošević piše da je D'Annuzijo „jednak najvulgarnijem šovenskom piskaralu“ te ga uvrštava među „sasma obične literarne fićfiriće“, pozitivno se

⁴⁵ Primjerice takav je slučaj Edmonda De Amicisa čiji je roman *Srce* u Italiji te na španjolskom govornom području smatran neizostavnim dijelom popisa literature za mlade.

⁴⁶ Valja spomenuti da se neka od ovih djela ubrajaju u realizam i naturalizam srodne stilove poput talijanskog verizma.

⁴⁷ Leo Tolstoy, „Introduction to the Works of Guy de Maupassant (1894.)“, *Tolstoy on Art*, preveo i uredio Aylmer Maude (London: Oxford University Press, 1924.), 46-71.

⁴⁸ Georges Pellisier, *Le Mouvement littéraire contemporain* (Paris: Librairie Hachette, 1901.), 15.

⁴⁹ Idem, 16.

izražava o dva rana D'Annuzijeva romana, *Giovanni Episcopo* i *Nevini*, smatrajući da su oni veoma dobar primjer verizma te da bi, da je tako nastavio pisati, D'Annuzijo „revolucionirao talijansku knjigu i formalno i sadržajno“.⁵⁰ Verizam, pojam koji na talijanskom dolazi od riječi *vero* koju je moguće prevesti kao pravi, istinit ili točan, zapravo je naziv za književni pravac koji se javlja u Italiji u drugoj polovici devetnaestog stoljeća, a koji je uglavnom istovjetan naturalizmu i realizmu. Jedan od najboljih predstavnika verizma, ali i jedan od najznačajnijih talijanskih književnika na prijelazu s devetnaestog u dvadesetog stoljeća bio je Edmondo de Amicis.⁵¹ On u romanu *Na oceanu* opisuje tada čest fenomen u Italiji, emigrantsko putovanje brodom, u kojem je i sam sudjelovao, iz Genove u Buenos Aires. De Amicis detaljno opisuje različite putnike koji zapravo predstavljaju talijansko društvo, a može se iščitati kako on pritom o siromašnima piše sa žaljenjem, a o bogatima gotovo s prezirom.

Preostali autori i njihova djela, u čiju analizu ovdje neću ulaziti, dobro se slažu s opisanim. Sva djela objavljena u sklopu *Moderne biblioteke za krunu*, s obzirom na to kada su pisana te s obzirom na stil, mogu se opisati kao književna djela realizma. Štoviše, takvima ih je opisivala i onodobna kritika. Međutim, imajući na umu ranije opisani kontekst vremena i pokreta „mladih“ ideja da je Mate Malinar u *Modernoj biblioteci za krunu* objavljivao samo realiste i njihova djela doima se problematičnom. Ona je naizgled u kontradikciji s kritikom realizma, naturalizma i književnih pravaca općenito, koja se javlja u više programa modernista. Međutim, do početka 1907. godine grupa okupljena oko već spomenutog mjesečnika *Hrvatski djak*, kojoj je pripadao i Malinar, donekle je preformulirala kritiku starog. To je vidljivo u članku *Naša kazališna literatura* objavljenom u prvom broju *Hrvatskog djaka* u siječnju 1907. godine. U članku čiji autor, potpisan samo akronimom „Mb.“, progovara ne samo o „kazališnoj literaturi“, već i o književnosti u Hrvatskoj općenito, oštro se napada „politika zdravica i historicizma u literaturi“ koju treba zamijeniti „realnijim gledanjem na svijet“.⁵² Mb. dalje piše:

„Realizam i novi nazori u politici dominiraju, imaju svoju već desetogodišnju historiju, novija kritika je uvijek propovijedala novi realni pače tendenciozni smjer u literaturu (Marjanović, Dežman, Nehajev i dr.)“.⁵³

⁵⁰ Mijo Radošević, „Gabriele D'Annunzio“, *Hrvatski djak*, br. 3., god. 2., 76-78.

⁵¹ Edward H. Worthen, „Edmondo de Amicis, an Italian Hispanist of the Nineteenth Century“, *Hispania*, br. 1., vol. 55., 140-142.

⁵² Mb., „Naša kazališna kritika“, *Hrvatski djak*, br.1, god. 1., 22-24.

⁵³ Idem, 23.

Autor ovog članka zagovara „realnije gledanje“ i „realni [...] smjer u literaturi“, no on ne spominje eksplicitno realizam kao stil u skladu s kojim bi pisci u Hrvatskoj trebali pisati. Nadalje, ako se „realni [...] smjer u literaturi“ shvati kao realizam, navodi ovog autora su kontradiktorni, jer je suvremena književna kritika eksplicitno progovarala protiv realizma, i konfuzni, jer se u kontekst realizma stavlja „tendenciozni smjer u literaturi“. Međutim, iako Mb. ne zna kako njemu poznatim rječnikom književne teorije preciznije imenovati ono što traži od književnosti, on sasvim jasno izražava misao da je ono čime bi se suvremena književnost trebala baviti „faktična sadašnjost“, odnosno „aktuelna socijalna pitanja našeg života, crtanje našeg društva, čitavi naš veliki hrvatski problem [...]“.⁵⁴ Razmišljanja Mb.-a, odnosno kruga mladih intelektualaca oko *Hrvatskog djaka*, važna su za Malinarov izbor. Naime, čak pet od sedam autora objavljenih u *Modernoj biblioteci za krunu*, točnije Ibsen, Maupassant, Čehov, D'Annunzio i Gaborg, preporučeni su za čitanje u članku *Što da čitamo* objavljenom početkom 1908. godine u *Hrvatskom djaku*.⁵⁵

Postavlja se pitanje, kako je u kontekstu modernističkog odbacivanja realizma i književnih pravaca *Moderna biblioteka za krunu* uopće mogla objavljivati, a *Hrvatski djak* preporučivati pisce i djela realizma? Odgovor na to pitanje postaje jasniji prihvaćanjem definicije realizma koju je u recentnom djelu, *The Antinomies of Realism*, razradio Fredric Jameson. Jameson realizam ne definira prema nekim njegovim osnovnim stilskim karakteristikama, već kao historijski fenomen koji se javlja nakon romantizma i čija je važna odrednica funkcija demistifikacije društveno dominantnih narativa.⁵⁶ Prema njemu realizam je:

„hibridni koncept u kojem se epistemološka tvrdnja (za znanjem ili istinom) zapravo samo pretvara da je estetski ideal, ali s fatalnim posljedicama za obje ove nemjerljive kategorije. Ako su društvena istina ili znanje ono što tražimo od realizma, ubrzo ćemo shvatiti da je ono što zapravo dobivamo ideologija; ako su ljepota ili estetsko zadovoljstvo ono što tražimo, ubrzo ćemo shvatiti da se moramo zadovoljiti zastarjelim stilovima i pukom dekoracijom (ako ne i distrakcijom). A ako je povijest ono što tražimo – bila povijest društva ili književnih formi – tada se odmah suočavamo s pitanjima korištenja prošlosti i

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Vl. Eisenthal, „Što da čitamo“, *Hrvatski djak*, br. 4., god. 2., 125-127.

⁵⁶ Fredric Jameson, *The Antinomies of Realism* (London-New York: Verso, 2015.), 3-7.

pristupanja njoj, koja nas, bez obzira koliko bila neodgovoriva, vode izvan granica književnosti i teorije te iziskuju suočavanje s našom sadašnjosti.⁵⁷

Jameson tvrdi da se realizam može dijalektički promatrati na nekoliko razina, a jedna od njih je odnos postojećeg društva, kao teze, i demistifikacijskog realizma kao antiteze.⁵⁸ U ovom dijalektičkom odnosu realizam negira dominantne romantičarske ideje, a njegova je sinteza društvo u kojem demistifikacija, odnosno sam realizam, postepeno gubi razlog svog postojanja. Smatram da su modernisti u Hrvatskoj početkom dvadesetog stoljeća od književnosti tražili ono što Jameson naziva realizmom. Njima je važna bila demistifikacija romantičarskih ideja, kritika „savremenih naših prilika“ i „aktuelnog socijalnog problema“, kako je to izrazio Mb.,⁵⁹ a sam stil bio je manje važan. Oni zapravo uopće nisu odbacivali realizam kao usmjerenje u književnosti, već „realizam“ kao književno-historijsku epohu koja se u Hrvatskoj javlja prije njihova vremena te je za njih stara i vezana uz nekadašnje politike koncepcije poput državopravne koncepcije Stranke prava.⁶⁰

Djela izdana u *Modernoj biblioteci za krunu* izvrsno se uklapaju u ovu definiciju. Tako se primjerice u Ibsenovu *Neprijatelju puka*, drami izvorno objavljenoj 1882. godine, pomalo ironizirani protagonist doktor Stockmann suočava i bori s mrežom korupcije koja ispod površine upravlja javnim i privatnim životom u njegovu gradiću. U romanu *Pokoj* Arne Gaborg kroz prizmu seljaka Enoha Haavea, koji na kraju djela počini samoubojstvo, opisuje probleme i propadanje seljaštva suočenog s ekonomskom krizom i zahtjevom ubrzane modernizacije u Norveškoj. Kovalevska u *Nihilistici* piše o ženama u Rusiji krajem devetnaestog stoljeća. Njena protagonistica Vera Barantsova, najmlađa kći u osiromašenoj plemićkoj obitelji, odrasla je u duhu idealizacije kršćanskog mučeništva no susreće se s idejama neimenovanog modernističkog pokreta koje, međutim, nikada ne uspijeva razumjeti te kao odrasla žena umjesto daljnjeg obrazovanja i kontinuiranog rada na jačanju tog pokreta odabire žrtvovati se tako da postaje žena jednog od predvodnika pokreta i s njime odlazi u progonstvo u Sibir. Ne opisujući ostala djela, jasno je da *Moderna biblioteka za krunu* progovara o društvenim problemima koji se u Europi javljaju krajem devetnaestog stoljeća, a za koje je Mate Malinar, kao jedan od „mladih“, smatrao da postoje i u Hrvatskom kontekstu te da se njihovom aktualizacijom pobijaju stariji umjetnički i politički nazori.

⁵⁷ Idem, 5-6.

⁵⁸ Idem, 6-7.

⁵⁹ Mb., „Naša kazališna kritika“, *Hrvatski djak*, 23.

⁶⁰ Značajan dio književnika realizma u Hrvatskoj prije pojave „mladih“ vezan je uz Stranku pravu, a od njih su možda najistaknutiji Eugen Kumičić i Ante Kovačić, obojica istovremeno utemeljitelji realizma u Hrvatskoj i prvaci pravaštva.

Za izbor djela objavljenih u *Modernoj biblioteci za krunu* ključno je bilo Malinarovo sudjelovanje u pokretu „mladih“ koji se na kulturnom i političkom polju javlja krajem devetnaestog stoljeća. To se najjasnije očituje u tome što je jedno od kasnijih glasila „mladih“, *Hrvatski djak*, preporučilo čitanje gotovo svih autora koje je Malinar odlučio objaviti. S obzirom na to da su *Modernoj biblioteci za krunu*, izuzev Kovalevske, objavljena djela kanonskih autora, Malinar se kod izbora zasigurno vodio idejom umjetničke vrijednosti i kvalitete. No pritom je bilo ključno da objavljena djela imaju i izraženu društveno-političku funkciju, da demistificiraju romantičarske ideje koje su ranije bile dominantne u društvenom i političkom životu devetnaestostoljetne Hrvatske. Stoga je moguće svih sedam knjiga *Moderne biblioteke za krunu* svrstati u registar realističke književnosti iako ih suvremenici zbog sukoba sa „starim“ nisu nazivali realizmom. Zanimljivo je da se otprilike u isto vrijeme u Njemačkoj javlja nova vrsta izdavača, tzv. *Kulturverlager*, tip izdavača čiji rad nije vođen samo idejom zarade već i željom da određeni književni pravac i određeni tip literaturu učini što dostupnijim javnosti.⁶¹ Glavne karakteristike ovog tipa izdavača su da objavljivanje djela nekog novog književnog žanra koji se nastoji etablirati i razmjerno niska cijena knjige određena s ciljem da ona bude što dostupnija. Kako je Malinar izdavao tip literature za koji su modernisti smatrali da ranije uglavnom nije postojao u Hrvatskoj te s obzirom na to već naziv, *Moderne biblioteke za krunu*, ukazuje da se knjige izdaju s relativnom niskom cijenom, o čemu će više biti riječi u jednom od kasnijih poglavlja, Matu Malinara bismo donekle mogli nazvati primjerom *Kulturverlager*-a.

4. Proizvodnja Moderne biblioteke za krunu

Jedan od tri ključna procesa izdavačkog postupka onaj je proizvodnje. Iako bi se pod pojmom proizvodnje mogao objediniti čitav izdavački proces, ovdje je proizvodnja shvaćena u užem smislu, kao postupak stvaranja materijalne reprezentacije književnog djela, odnosno same knjige, ponovno, u užem smislu. Sama je proizvodnja važna jer uvjetuje, a i uvjetovana je kroz, ostala dva procesa, izbor i distribuciju. Ona je ta koja određuje minimalnu cijenu s kojom knjiga može ući u distribuciju. Ta je cijena obično uvjetovana troškovima proizvodnje, odnosno cijenom autorskih prava, prijevoda i tiskanje knjige. U slučaju *Moderne biblioteke za krunu* problem istraživanja proizvodnje uglavnom proizlazi iz manjka povijesnih izvora. Naime, arhivsko gradivo čije je stvaratelj Mate Malinar, bilo kao arhiv izdavačke kuće ili

⁶¹ van der Well, „Modernity and Print II.“, 357.

privatni arhiv, nije sačuvano, a u malobrojnim sačuvanim dokumentima tiskare čije usluge je on tada koristio *Moderna biblioteka za krunu* se ne spominje. Stoga postoje znatna ograničenja istraživanja proizvodnje, no ona to istraživanje nipošto ne onemogućavaju.

Iako se koncepti intelektualnog vlasništva nad književnim tekstom u nekim europskim državama razvijaju još od osamnaestog stoljeća, a krajem devetnaestog stoljeća javljaju se i prvi međunarodni ugovori koji reguliraju ovu formu vlasništva, gotovo je sigurno da oni nisu utjecali na Malinarovo izdavanje *Moderne biblioteke za krunu*. Početkom dvadesetog stoljeća Austro-Ugarska Monarhija nije bila potpisnica međunarodnih deklaracija o zaštiti intelektualnog vlasništva te ono nije ni moglo biti primjenjivo u Hrvatskoj. Stoga pitanje autorskih prava nije bitno za proces proizvodnje *Moderne biblioteke za krunu*.

S obzirom na to da nijedna knjiga *Moderne biblioteke za krunu* izvorno nije napisana na hrvatskom jeziku, a na tom jeziku, uglavnom, nisu ni ranije izdavane, sve su morale biti prevedene što je predstavljalo izvjestan trošak za izdavača. Međutim, u kontekstu općeg manjaka sačuvanih povijesnih izvora, ne čudi da nije moguće dati odgovor na pitanje koliki je taj trošak bio. Moguće je tek pretpostaviti da on ipak nije bio odviše velik. Naime, na naslovnoj strani tri od sedam objavljenih knjiga istaknuto je kako su prijevod napravili „M. i K.“ što se odnosi na Matu Malinara, koji je ponešto prevodio i u kasnijim desetljećima, te na njegovu suprugu Katarinu Malinar. Njih dvoje preveli su Maupassantove *Pripovijesti*, D'Annuzijev roman *Nevini* te Ibsenovu dramu *Neprijatelj puka*.⁶² Katarina Malinar, iako potpisana kao „Katjuša Malinar“, prevela je i *Nihilisticu* Sofije Kovalevske. *Pripovijesti* od Čehova preveo je Ante Demerec, a Gaborgov *Pokoj* Andrija Milčinović, onodobni književnik i kritičar. U romanu *De Amicisa Na oceanu* prevoditelj nije naveden. Dakle, većinu objavljenih djela preveli su izdavač i njegova supruga, a jedno od njih, *Na oceanu*, vjerojatno je prevedeno ranije i neovisno o *Modernoj biblioteci za krunu*.

Već je spomenuto kako je *Moderna biblioteka za krunu* tiskana u Hrvatskoj pučkoj seljačkoj tiskari. Tiskara, koju je osnovala Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS), s radom je počela krajem 1906. godine, a njena je primarna zadaća bila izdavanje novina *Dom*, središnjeg glasila HPSS.⁶³ Zanimljivo je da tiskara već na počecima svog rada, a otprilike i u vrijeme kada je tiskana *Moderna biblioteka za krunu*, posluje s gubitkom. Ona je do 1910. godine već nagomilala znatne gubitke i stoga bila primorana uzeti zajam od pedeset tisuća

⁶² Ibsenova drama *Neprijatelj puka* gotovo sigurno nije prevedena s izvornog norveškog jezika. Naime, malotko je početkom dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj dovoljno dobro poznao norveški jezik, a nije vjerojatno da su Katarina i Malinar uz talijanski i francuski dovoljno dobro poznavali i egzotični norveški jezik.

⁶³ HR-DAZG-852 Radić Stjepan, serija Hrvatska pučka seljačka tiskara, broj dokumenta 853.

kruna, no dug je i dalje rastao te je sredinom 1912. prešao šezdeset tisuća kruna te je ravnateljstvo tiskare počelo tražiti donacije od pristaša HPSS-a.⁶⁴ Međutim, i ovdje se javlja problem manjka sačuvanih izvora. Veoma malo dokumenata koje je Hrvatska pučka seljačka tiskara producirala u prvih nekoliko godina svog djelovanja sačuvano je do danas, a u onima koji jesu sačuvani ne spominje se *Moderne biblioteke za krunu* te stoga nije moguće zaključiti kako je tiskanje *Moderne biblioteke za krunu* utjecalo na poslovanje tiskare. Štoviše, zbog manjka podataka nije moguće točno utvrditi ni u kolikoj su nakladi tiskane knjige *Moderne biblioteke za krunu*. Međutim moguće je pretpostaviti kako je ta naklada iznosila oko tisuću primjeraka. Naime, na kraju romana *Pokoj*, četvrtog po redu objavljenog u biblioteci, otisnuta je obavijest da će tisućiti pretplatnik biti nagrađen s petsto kruna te će njegovo ime biti objavljeno u preostalim knjigama i svim novinama.⁶⁵ S obzirom na to da se u kasnije izdanim knjigama ne ističe ime nijednog pretplatnika, njihov broj vjerojatno nikada nije dosegao tisuću. Problem s izvođenjem zaključaka o nakladi iz ove obavijesti je mogućnost da je ona tek marketinški trik kojim se nastojalo pridobiti nove pretplatnike te da ne reflektira stvaran broj pretplatnika. Međutim, čak i ako je broj pretplatnika za koje su se tiskale knjige manji od tisuću, novinski oglasi pokazuju da su knjige *Moderne biblioteke za krunu* prodavale i u knjižarama te je stoga broj otisnutih primjeraka morao biti veći od broja pretplatnika.

Kao što proizvodnja, odnosno njeni troškovi, uvjetuje minimalnu cijenu s kojom knjiga ulazi u distribuciju, tako i izdavačeva ideja o tome kakva bi trebala biti cijena knjige uvjetuje proizvodnju. Ta ideja uvjetuje kvalitetu papira na kojem će knjiga biti tiskana, prored, grafičku obradu, izgled i materijal korica. U skladu s idejom *Moderne biblioteke za krunu* kao razmjerno jeftine i stoga dostupne serije knjige, za tisak je u većini slučajeva korišten razmjerno nekvalitetan i jeftini papir koji se može prepoznati po nešto grubljoj teksturi. Dio naklade barem nekih djela tiskan je i na kvalitetnijem papiru te su stoga te knjige prodavane po cijeni od jedne i pola krune.⁶⁶ Prored i korišteni font slova ne odaju posebnu intenciju smanjenja cijene tiska, odnosno, čini se da izdavač nije pokušao „gustim“ tiskom smanjiti broj stranica knjiga i time smanjiti troškove. Knjige *Moderne biblioteke za krunu* nisu značajnije ukrašene, odnosno grafički obrađene, međutim na početku i na kraju teksta nalaze se jednostavni litografski otisci kakve je Hrvatska pučka seljačka tiskara izrađivala i na drugim tiskovinama i dokumentima. Nešto su zanimljivije korice u koje su uvezene knjige *Moderne biblioteke za krunu*. Iako su one u potpuno izvornom obliku sačuvane na samo

⁶⁴ HR-DAZG-852 Radić Stjepan, serija Hrvatska pučka seljačka tiskara, broj dokumenta 567.

⁶⁵ Arne Gaborg, *Pokoj: psihološki roman* (Zagreb: Mate Malinar, 1908.), 176.

⁶⁶ S. a., *Bosanska vila*, god. 23., br. 14. (20.5.1908.), 5.

nekoliko primjeraka još uvijek postojećih knjiga *Moderne biblioteke za krunu*, na tim je primjercima vidljivo da je za izradu korica korištena neka vrsta platna na koju je otisnut naziv knjige, autor i uglavnom jednostavni i jednobojni ukrasni elementi.⁶⁷ Korištenje platna za uvezivanje knjiga praksa je koja se u devetnaestom stoljeću širi Europom i zamjenjuje skupe uveze od kože omogućavajući srednjoj klasi kupovinu knjiga.⁶⁸ Iako značajno jeftiniji od uveza u kožu, uvez knjiga u platno nije bila najjeftinija opcija Malinaru na raspolaganju. Naime, neke tada izdavane knjige, uglavnom one kraćeg opsega, bile su jednostavno uvezene u papir na kojem su otisnute naslovnice.

Proizvodnju *Moderne biblioteke za krunu* nije moguće detaljno istražiti zbog manjka sačuvanih povijesnih izvora. Međutim, analizirajući same sačuvane primjerke knjiga iz *Moderne biblioteke za krunu* moguće je zaključiti kako je proizvodnja uglavnom reflektirala ideju i potrebu da se ove knjige učine što jeftinijima. Uporaba platna za uvez, nekvalitetan papir te jednostavni i rijetki litografski otisnuti ukrasi ukazuju na želju i potrebu smanjenja troškova proizvodnje. No izdavač nije želio funkcionalnost podrediti smanjenju troškova proizvodnje te su stoga knjige pregledne, za korice nije korišten papir, a zadržan je i minimum ukrasa.

5. Distribucija

Distribucija književnosti, kao uostalom i svake robe, uvjetovana je društvenim i ekonomskim kontekstom u kojem se ona distribuira. Stoga ću u ovom poglavlju pokušati analizirati nekoliko kategorija koje su uvjetovale proces distribucije *Moderne biblioteke za krunu*. Neke od tih kategorija su književni ukus, razvoj pismenosti i školstva te ekonomski položaj pretpostavljene publike. Kako je književni ukus u Hrvatskoj početkom dvadesetog stoljeće, no čije je stvaranje presudnu ulogu imao sukob „starih“ i „mladih“, već obrađen u trećem poglavlju rada, ovdje će naglasak biti stavljen na ostale dvije spomenute kategorije.

Kao što je vidljivo iz prethodno napisanog, kod istraživanja *Moderne biblioteke za krunu* postoji nekoliko prepreka čiji je zajednički nazivnik manjak povijesnih izvora. Iste se prepreke javljaju i u ovom poglavlju. Kako nema arhivskih dokumenata koji bi govorili o broju distribuiranih primjeraka knjiga *Moderne biblioteke za krunu*, moguće je samo ponoviti

⁶⁷ Neki od sačuvanih primjeraka, također uvezeni u platno, imaju složenije i višebojne otiske na koricama. Vjerojatno se radi o već spomenutim primjercima koji su tiskani na kvalitetnijem papiru i koštali pola krune više od

⁶⁸ Manguel, *Povijest čitanja*, 152-153.

pretpostavku o proizvodnji iz prošlog poglavlja, a ona glasi da je po jednoj izdanoj knjizi prodano otprilike tisuću primjeraka. Ponavljajući da je ovaj broj upitan i samo aproksimativan, na temelju njega moguće je pretpostaviti kako je ukupno prodano do najviše sedam tisuća primjeraka knjiga *Moderne biblioteke za krunu* no taj je broj vjerojatno manji.⁶⁹ Ovdje valja spomenuti kako se u promatranom razdoblju u Hrvatskoj način distribucije knjiga, ali i svih drugih tiskovina, uvelike razlikovao od danas uobičajenog. Tada su se izdavači uglavnom oslanjali na pretplatnike koji su tražili da im se narednih nekoliko mjeseci ili narednu godinu dostavljaju izdani primjerci knjiga ili drugih tiskovina, a u samo manjoj mjeri su svoja izdanja prodavali u knjižarama. Na takav se sustav distribucije oslanjao i Malinar u prodaji knjiga *Moderne biblioteke za krunu*. Međutim, čini se kako je za Malinara problem predstavljalo to što od svojih pretplatnika nije tražio da unaprijed plate čitavu pretplatu te su stoga knjige dostavljane i onima koji ih nisu platili. Zbog te je prakse već na kraju trećeg izdanja biblioteke, Ibsenova *Neprijatelja puka*, otisnuto upozorenje „**Dužnicima!** [sic] *Platite, da ne bude neprilike ni sa koje strane.*“⁷⁰ U idućem izdanju, Gaborgovu *Pokoju*, izdavač je ponovno od dužnika zatražio da plate pretplatu „da ne bude posla sa sudom!“⁷¹ a isto se upozorenje, ili prijetnja, javlja i u većini kasnije izdanih knjiga. Koliko je bio postotak pretplatnika koji nisu plaćali svoju pretplatu te je li ovo bio razlog prestanka izlaženja *Moderne biblioteke za krunu* nije moguće zaključiti zbog manjka izvora.

5. 1. Obrazovanje i pismenost

U predmodernoj Europi čitanje i pisanje bile su razmjerno rijetke vještine. Da bi se one razvile često je nužno bilo školovanje kojem tada pristup imaju tek malobrojni. Međutim, tijekom devetnaestog stoljeća značajno raste udio školovanih i pismenih u društvu. U tome su prednjačile zemlje modernizacijskog centra Europe te je, primjerice, na kraju devetnaestog stoljeća, u razdoblju od 1896. do 1900. u Britaniji već bilo samo 4% nepismenih žena i 3%

⁶⁹ Broj prodanih primjeraka nije nužno jednak broju pročitanih. Naime, uz mogućnost ne čitanja kupljene knjige i mogućnost njena posuđivanja kako bi je pročitao više ljudi, u ovom je razdoblju još uvijek česta praksa čitanja naglas, odnosno čitanja za druge, često nepismene. Primjerice Jonathan Rose ističe kako je u razdoblju od 1870. do 1914. godine u Engleskoj u više od polovice obitelji radničke klase prakticirano čitanje na glas. Iako slični podaci za Hrvatsku ne postoje, čitanje na glas u određenoj je mjeri prakticirano i u Hrvatskoj što je vidljivo primjerice iz zapisa Dragojle Jarnevića ili i poziva Dimitrija Demetera da se „usmeno rasprostrani“ sadržaj kalendara. Jonathan Rose, *The Intellectual Life of the British Working Classes* (New Haven-London: Yale University Press, 2010.), 84-85.; Marijana Hameršak, *Pričalice: o povijesti djetinjstva i bajke* (Zagreb: Algoritam, 2011.), 80-81.

⁷⁰ Henrik Ibsen, *Neprijatelj puka*, preveli M. [Mate Malinar] i K. [Katarina Malinar] (Zagreb: Mate Malinar, 1908.), 95.

⁷¹ Gaborg, *Pokoj: psihološki roman*, 176.

nepismenih muškaraca, a u nerednih nekoliko godina postotak nepismenih opao je na samo 2% populacije.⁷² Sasvim je očito kako su pismenost i obrazovanost preduvjeti postojanja čitalačke publike. To ističe i Escarpit koji naglašava kako su pismenost i jezik dvije neophodne kategorije koje uvijek čine granicu opticaja knjiga.⁷³ Valja napomenuti kako je jezik ovdje moguće shvatiti na više razina, kao poznavanje hrvatskog, njemačkog ili nekog drugog jezika i kao poznavanje kodova koji omogućavaju razumijevanje pročitano.

Kao i modernizacija općenito, razvoj školstva i pismenosti u Hrvatskoj je bio znatno sporiji od onog u zemljama europskog centra. Dok je u Škotskoj već 1855. godine svega 15% populacije bilo nepismeno, a u Engleskoj i Walesu postotak nepismenih je 1870. iznosio 24%,⁷⁴ u Hrvatskoj 1869. godine nepismeni su činili čak 85% ukupne populacije.⁷⁵ Iako je statističke podatke o pismenosti ponekad teško uspoređivati zbog različitih kriterija i sumnje u njihovu potpunost, ovako velika razlika jasno ukazuje da je Hrvatska po pismenosti izrazito zaostajala za najnaprednijim europskim zemljama. Međutim, početkom sedmog desetljeća devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj dolazi do intenziviranja modernizacijskih procesa što se značajno odrazilo na sustav školstva, a posljedično tome i na razvoj pismenosti. Tako je 1871. godina u Vojnoj Krajini, koja će u sastav civilne Hrvatske biti inkorporirana deset godina kasnije, provedena reorganizacija školstva kojom su uvedene šestogodišnje škole za seosku i osmogodišnje škole za gradsku djecu te je znatno smanjen utjecaj crkava kojima je nadzor ostavljen samo nad nastavom vjeronauka.⁷⁶ Iste je godine u Zagrebu održana *Prva opća učiteljska skupština* na kojoj su učitelji zatražili dekonfesionalizaciju i modernizaciju školstva, a posljedica ove skupštine bilo je osnivanje *Hrvatsko pedagogijsko-književnog sбора*, društva koje je podupiralo stručnu i opću naobrazbu učitelja.⁷⁷ Krajiška reorganizacija školstva i počeci organiziranja učitelja zbili su se godinu dana prije nego li se na bansku stolicu uspeo Ivan Mažuranić čija je vlada u prvih nekoliko godina svog mandata donijela niz zakonskih odredbi s ciljem modernizacije Hrvatske.

⁷² Clive Bloom, *Bestsellers: Popular fiction since 1900.*, drugo izdanje (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008), 51; Valja spomenuti kako Bloom ističe da službene statistike o postotku pismenosti u Velikoj Britaniji pokazuju snažan trend opadanja broja nepismenih, no one su i veoma neprecizne jer se kao dovoljan dokaz pismenosti uglavnom uzimala sposobnost stavljanja potpisa na dokument poput ženidbenog lista. Potpisivanje je minimum pismenosti te zapravo ne govori puno o nečijoj stvarnoj sposobnosti čitanja i pisanja.

⁷³ Escarpit, *Sociologija književnosti*, 91.

⁷⁴ W. B. Stephens, „Literacy in England, Scotland and Wales 1500-1900“, *History of Education Quarterly*, br. 4., vol. 30., 555-556.

⁷⁵ Dinko Župan, *Biti učenik u Hrvatskoj u dugom 19. stoljeću* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.), 6.

⁷⁶ Gross, *Prema modernom građanskom društvu*, 404.

⁷⁷ Ibid.

Početak sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća dolazi do svojevrsnog kompromisa između ugarske vlade, s Menyhértom Lónyayom na čelu, i Narodno-liberalne stranke koja ima veliku podršku u Hrvatskoj i koja pristaje na djelovanje u okviru Hrvatsko-ugarske nagodbe.⁷⁸ Jedna od posljedica tog kompromisa bila je da 1873. godine vlast u Hrvatskoj preuzima Narodno-liberalna stranka, a za bana je imenovan Ivan Mažuranić.⁷⁹ Već prilikom izbora za predsjednika Hrvatskog sabora, u kojem su većinu imali narodnjaci, u veljači 1872. godine Mažuranić je obraćajući se saborskim zastupnicima izrazio ono što će postati temeljnom idejom njegova mandata:

„Gospodo moja! Vi ste izabrani pod zastavom reformah. Reformah treba našoj zemlji u svakoj struci, u struci pravosudja, u struci uprave, u struci školstva. [...] Vi ćete gledati, da ako i ne postignete kulminaciju tih strukah u drugih zemljah, da ih barem približite onomu stepenu na kojem se nalaze u inih civiliziranih zemljah.“⁸⁰

Godinu dana kasnije, kada je postao banom, Mažuranić je doista pokrenuo opsežan i intenzivan proces uvođenja modernizacijskih reformi. Stoga je povjesničarka Iveljić prve dvije godine Mažuranićeve banovanja, period od 1873. do 1875., nazvala „zlatnim dobom reformi“ ističući kako je u tom kratkom vremenu Hrvatski sabor odobrio čak trideset i dva nacrtu zakona što je iznimno velik broj za to doba.⁸¹ Od trideset i dva nacrtu zakona, dva su od iznimne važnosti za ovaj rad, to su *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* te *Zakonski članak sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 5. siječnja 1874., ob ustrojstvu sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu*.⁸² Prvim od navedenih zakona reorganiziran je sustav nižih i srednjih škola, a drugim zakonom ostvareni su preduvjeti za osnivanje sveučilišta. Drugim riječima, ovim je zakonima vlada Ivana Mažuranića pokušala reformirati školski sustav u Hrvatskoj.

Zakon o pučkom školstvu i učiteljskim preparandijima rađen je prema modelu istovjetnog zakona koji je nekoliko godina ranije donesen u austrijskom djelu Monarhije te

⁷⁸ Iskra Iveljić, „Kontrolirana modernizacija za banovanja Ivana Mažuranića“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, br. 1, vol. 48., 319.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ivan Mažuranić, *Sabrana djela: Svezak IV.: Pisma, Govori*, priredio Milorad Živančević (Zagreb: Sveučilišna naklada liber-Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1979.), 215.

⁸¹ Iveljić, „Kontrolirana modernizacija za banovanja Ivana Mažuranića“, 319-324.

⁸² Nacrt zakona o osnivanju sveučilišta zapravo je izrađen u saboru još desetak godina ranije, ali sve do Mažuranićeve banovanja nisu stvoreni uvjeti za njegovu praktičnu provedbu.

kojim je ondje uvedena značajna modernizacija i laicizacija školstva.⁸³ Zbog snažnog otpora klera, čak i njegova liberalnijeg djela, hrvatski je zakon znatno reterirao po pitanju laicizacije školstva u odnosu na svoj austrijski predložak.⁸⁴ Međutim, to što je zakon crkvama ostavljao mogućnost značajnog upliva u obrazovni sustav ne znači da njime u hrvatsko školstvu nisu uvedene važne tekovine modernog obrazovanja. Naprotiv, ovim zakonom stvoreni su temelji općeg i obaveznog školskog sustava, uspostavljen trend ubrzanog rasta broja djece koja pohađaju školu i porasta kvalitete njihova obrazovanja, a to je značilo i polagano, ali kontinuirano, opadanje postotka nepismenih.⁸⁵ *Zakonom o pučkim školama i preparandijima*,⁸⁶ između ostalog, uvedeno je obavezno četverogodišnje besplatno školstvo, propisano da sva mjesta s više od četrdeset djece školske dobi moraju imati školu koja će biti smještena u higijenski ispravnim i prozračnim prostorijama te koja će imati barem osnovna pomagala za učenje.⁸⁷ Reforma školskog sustava, posebno uvođenje obaveznog osnovnog obrazovanja, jasno se odrazila na rast udjela pismenog stanovništva. Dok je 1869. pismenih bilo samo 17,2%, taj postotak do 1890. raste na 32,3%, a 1910. godine na 52,3% te je tada većina stanovništva Hrvatske pismena.⁸⁸ Kako 1910. godine Hrvatska imala 2 602 544 stanovnika,⁸⁹ spomenutih 53,3% pismenih je gotovo milijun i četiristo tisuća ljudi. Opismenjavanjem većine stanovništva prvi puta možemo govoriti o masovnoj pismenosti u Hrvatskoj. Kako napominje Lyons, koji za Zapadnu Europu kao kriterij masovne pismenosti uzima postotak od čak 80 do 90% pismenih, pojava masovne pismenosti u Europi krajem devetnaestog stoljeća inicirala je „zlatno doba knjige“, razdoblje u kojem knjiga kao medij postaje veoma raširena, a još nema konkurenciju radija i ostalih modernih medija dvadesetog stoljeća.⁹⁰ Iako se fenomen koji Lyons opisuje na primjeru razvijenijih europskih zemalja u Hrvatskoj javlja nešto kasnije te s manjim intenzitetom, prva desetljeća dvadesetog stoljeća i u Hrvatskoj su bila vrijeme knjige i tiskanih medija.

⁸³ Iveljić, „Kontrolirana modernizacija za banovanje Ivana Mažuranića“, 324.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Gross, *Prema modernom građanskom društvu*, 409.

⁸⁶ 1888. godine donesen je novi temeljni zakon o školstvu, no u njemu su zadržane osnove konture obaveznog općeg osnovnog školstva uvedene zakonom iz 1874. godine.

⁸⁷ „Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji“, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj: Knjiga 1.: Zakonodavni okvir*, uredile Ivana Horbec, Maja Matasović i Vlasta Švoger (Zagreb: Hrvatski institut za povijest 2017.), 356-360.

⁸⁸ Ujević, *Hrvatska književnost*, 148-149.

⁸⁹ Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo gradova Banke Hrvatske na prijelazu stoljeća: Socijalno ekonomski sustav i vodeći slojevi od 1890-1914* (Zagreb: Školska knjiga, 1991.), 49.

⁹⁰ Martyn Lyons, „New Readers in the Nineteenth Century: Women, Children, Workers“, *A history of reading in the West* (Amherst: University of Massachusetts Press, 1999.), 313-314.

Međutim, Mažuranićeva reforma obrazovnog sustava nije omogućila samo znatan rast broja stanovnika s osnovnim obrazovanjem, već je stvorila i uvjete za širenje srednjeg i visokog obrazovanja. Iako u manjoj mjeri, paralelno s porastom broja pučkih škola, raste i broj srednjih škola i njihovih polaznika. Tako je 1880. godine u Hrvatskoj gimnazije pohađalo 2129 učenika, a četvrt stoljeća kasnije, do školske godine 1905/06. taj je broj narastao na 5834 učenika.⁹¹ Međutim, vjerojatno je značajniji bio Mažuranićev utjecaj na visoko obrazovanje u Hrvatskoj. Naime, kao što ranije spomenuto, upravo je za Mažuranićeva banovanja sastavljen zakon o sveučilištu te osnovano Sveučilište Franje Josipa I., idućih stotinjak godina jedino sveučilište u Hrvatskoj. Kada je osnovano, 1875. godine, Sveučilište je pohađalo 270 studenata razvrstanih na tri fakulteta, na Filozofski, Pravni i Bogoslovni fakultet.⁹² Trideset godina kasnije, 1905., broj studenata se gotovo upeterostručio te je narastao na 1147 s time da Sveučilište posebno nagli broja rast studenata bilježi upravo početkom dvadesetog stoljeća jer je 1900. godine na Sveučilištu studiralo 677 studenata.⁹³

Početak dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj su stvoreni osnovni preduvjeti postojanja moderne čitateljske publike. Većina stanovništva postala je barem osnovno pismena, a ta je većina zapravo uvećana i demografskim rastom koji se javlja na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće. Uz porast pismenost zbog širenje mreže škola, od pučkih škola do samog sveučilišta, do tada značajno raste razina školovanosti stanovništva. Temelj ostvarenja ovih preduvjeta dan je početkom sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća, za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića. U desetljećima nakon Mažuranićeva mandata vještine čitanja i pisanja te pohađanje škola, uključujući i one više od pučkih, u Hrvatskoj prestaju biti polje u kojem participiraju isključivo elite, odnosno razmjerno malen postotak stanovništva, te postaju sve dostupnije, a dinamika tog polja postaje znatno egalitarnija.

5. 2. Cijena knjige

Osvrćući se 1922. na povijest knjižarstva u Hrvatskoj, Vjekoslav Klaić zaključio je kako knjižarstvo i izdavaštvo u prva dva i pol desetljeća dvadesetog stoljeća doživljavaju

⁹¹ „Nešto iz statistike srednjih škola u Hrvatskoj škol. god. 1905/06.“, *Hrvatski djak*, god. 1., br. 8-9. (Zagreb: listopad 1907.), 252.

⁹² Tihana Luetić, „Studenti Sveučilišta u Zagrebu 1874.-1914.: Svakodnevnica i društveni život“, Doktorski rad mentor Damir Agičić (Zagreb: Filozofski fakultet, 2011.), 279.

⁹³ Ibid.

pravi procvat.⁹⁴ Taj se procvat jasno očituje u rastu broju knjižara. Dok je 1900. godine u Hrvatskoj i Slavoniji postojalo 38 knjižara, od čega 7 u Zagrebu, već 1909. godine broj knjižara u Hrvatskoj i Slavoniji raste na 59, a u Zagrebu se on i više nego udvostručio te je tada u glavnom gradu postojalo čak 18 knjižara.⁹⁵ Iako Klaić to ne spominje, vodeći se logikom tržišta u kapitalizmu, moguće je zaključiti kako se u istom razdoblju javlja izvjestan porast potražnje za knjigom, odnosno porast broja čitatelja ili širenje čitalačke publike. Velik broj knjižara i izdavača koji postoje u ovom razdoblju, a mali broj sačuvanih podataka o njihovu djelovanju onemogućavaju izračun neke prosječne cijene knjige u Hrvatskoj u ovom razdoblju. Međutim, moguće je *Modernu biblioteku za krunu* staviti u kontekst suvremenih joj cijena te tako odrediti jesu li njeni naslovi spadali u spektar skupljih ili jeftinih knjiga tog razdoblja.

Iako Klaić u spomenutom osvrtu nije spomenuo *Modernu biblioteku za krunu*, on je kao pozitivan primjer izdavaštva naveo *Zabavnu biblioteku* koja je objavljivana od 1913. godine te je spomenuo kako su knjige unutar nje prodavane za jednu krunu što je tada bila najniža cijena knjige.⁹⁶ Klaićevo sjećanje da je jedna kruna bila najniža cijena knjige nije baš potpuno točno. Naime, pregledom rubrike „Književnost“ časopisa *Dom i svijet* gdje je redovito reklamirano oko desetak naslova koji su se prodavali u zagrebačkoj knjižari Kugli i Deutsch vidljivo je kako su početkom dvadesetog stoljeća neke tiskovine izdavane i po cijeni manjoj od jedne krune. Primjerice u devetom broju *Doma i svijeta*, iz 1908. godine, knjiga *Pregled grčke književnosti od najstarijeg vremena do konca drugog stoljeća poslije Isusa* oglašena je s cijenom od 85 filira, knjiga *Uredba svemira*, koju je izdala Matica hrvatska, oglašena je za 50 filira, a isto košta i *Prometna politika u obće i prometna politika Ugarske u Hrvatskoj*.⁹⁷ Stoga *Moderna biblioteka za krunu*, iako je svaka njena knjiga koštala samo jednu krunu, zapravo nije najjeftinija serija knjiga koje su tada izdavane. Međutim, Klaićeva tvrdnja nije ni potpuno netočna. Naime, gotovo sve knjige oglašene po cijeni manjoj od jedne krune zapravo bi preciznije bilo opisati kao knjižice, brošure ili neke druge kraće tiskovine opsegom znatno manje od knjiga objavljivanih u *Modernoj biblioteci za krunu*. Najčešće, knjige usporedive s onima izdanim u *Modernoj biblioteci za krunu* su oglašavane su po cijeni od 2 do 4 krune, no neke od njih, a riječ je vjerojatno o luksuznijim izdanjima, koštale su i desetak i više kruna.

⁹⁴ Vjekoslav Klaić, „Knjižarstvo u Hrvata: Studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige“, *Iz povijesti hrvatskog knjižarstva* (Zagreb: Exlibris, 2009.), 113-114.

⁹⁵ Idem, 113-114.

⁹⁶ Idem, 91.

⁹⁷ S. a., „Književnost“, *Dom i svijet*, god.20., br. 9. (1.5.1908.), 179.

S obzirom na to da je *Kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu* u vrijeme kada je izlazila *Moderna biblioteka za krunu* vodio i objavljivao *Mjesečni statistički izvještaj* u kojem su popisane prosječne cijene raznih namirnica u svim gradovima i većim mjestima u Hrvatskoj, moguće je odrediti kolika je bila realna vrijednost jedne krune. Prema izvještaju za rujan 1907. godine, kilogram pšeničnog kruha tada su najviše plaćali stanovnici Vrbovskog, čak 60 filira, najniže stanovnici Krapine, samo 18 filira, a njegova cijena u Zagrebu bila je 34 filira.⁹⁸ Cijena jedne kile svinjske masti, tada neophodne za kuhanje i jelo, uglavnom se kretala između 180 i 200 filira, a od tog prosjeka znatnije odstupa samo Ludbreg s cijenom od 120 filira.⁹⁹ Stotina kokošnjih jaja u većini Hrvatske koštalo je između 5 i 6 kruna, u Zagrebu 8 kruna, a u Ogulinu, gdje se vjerojatno javila nestašica jaja, čak 20 kruna.¹⁰⁰ Kilogram svinjetine uglavnom se prodavao po cijeni od 160 do 200 filira, a jedna litra rakije od šljiva, među radništvom i seljaštvom tada vjerojatno najraširenijeg alkoholnog pića, po cijeni od 180 do 220 filira.¹⁰¹

Za jednu krunu, cijenu knjiga *Moderne biblioteke za krunu*, u rujnu 1907. godine stanovnik Zagreba mogao je kupiti neku od spomenutih namirnica u sljedećim iznosima: dvije i pola kile pšeničnog kruha, pola kile svinjske masti, dvanaestak jaja, sedamsto i pedeset grama svinjetine ili četiri decilitra rakije od šljive. S obzirom na to da je 1910. godine prosječna potrošnja kruha po stanovniku u Hrvatskoj iznosila 159 kilograma godišnje, a u samom Zagrebu je ona bila nešto viša,¹⁰² kupac knjige *Moderne biblioteke za krunu* mogao je za istu cijenu kupiti količinu kruha potrebnu za dva do tri dana. S obzirom na to da se u isto vrijeme u knjižari Kugli i Deutsch prodavane knjige *Temelji državnog prava hrvatskog kraljevstva*, profesora na Pravnom fakultetu i bana Nikole Tomašića, za 4 krune¹⁰³ što je jednako vrijednosti desetodnevnne zalihe kruha u Zagrebu te dvosveščano njemačko izdanje romana *Idiot* Fjodora Dostojevskog za čak 12 kruna,¹⁰⁴ što je cijena gotovo jednaka jednomjesečnoj prosječnoj potrošnji kruha u Zagrebu, knjige *Moderne biblioteke za krunu* doista su bile razmjerno jeftino za to doba. Štoviše, s obzirom na njihov opseg i način proizvodnje, ove knjige bile su najjeftinije knjige tog tipa koje su se tada mogle kupiti u Hrvatskoj.

⁹⁸ *Mjesečni statistički izvještaj: rujan 1907.* (Zagreb: Kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1907.), 40.

⁹⁹ *Idem*, 39.

¹⁰⁰ *Ibid.*

¹⁰¹ *Idem*, 39-40.

¹⁰² Ivan Kovačević, *Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867-1914.* (Beograd: Institut za suvremenu istoriju-NIP export press, 1972.), 321.

¹⁰³ „Književnost“, *Dom i svijet*, god. 21., br. 24. (Zagreb: 15.12.1909.), 478.

¹⁰⁴ „Književnost“, *Dom i svijet*, god. 21., br. 12. (Zagreb: 15.6.1909.), 239.

5. 3. Ekonomski položaj publike

Naziv *Moderna biblioteka za krunu* jasno ukazuje na dvije glavne odrednice ove biblioteke. Prva odrednica, modernost, već je objašnjena u trećem poglavlju rada. Druga odrednica biblioteke, o kojoj je također već bilo riječi, je cijena njenih knjiga, jedna kruna. Očito je kako je stavljajući cijenu na ovako vidljivo mjesto izdavač pokušao poslati poruku da su njegova izdanja relativno jeftina. Kolika je stvarna vrijednost jedne krune djelomično je pokazano u prošlom poglavlju, a sada još valja postaviti pitanje koliko su kruna čitaoci *Moderne biblioteke za krunu* mogli zaraditi. Kao odgovor na to pitanje u ovom ću poglavlju analizirati ekonomski položaj potencijalne čitalačke publike u Hrvatskoj početkom dvadesetog stoljeća. Ta je analiza ključna za ovaj rad jer ona pokazuje je li *Moderna biblioteka za krunu* doista mogla djelovati prema modernoj i masovnoj čitalačkoj publici. Analiza općeg ekonomskog položaja društva i ekonomskih odnosa unutar njega prevelika je i odviše složena za ovaj rad te će stoga naglasak biti stavljen na nekoliko društvenih skupina, poput industrijskih i obrtnih radnika, studenata i učitelja, iz kojih se najvećim djelom reproducirala tadašnja čitalačka publika.

Iako je 1890. godine Hrvatska, uz Dalmaciju, po stupnju gospodarskog razvoja najzaostaliji dio Austro-Ugarske Monarhije u kojem se čak 84,56% populacije bavi poljoprivredom, a u gradovima živi samo 7% stanovništva,¹⁰⁵ prijelaz iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće bio je period prve značajnije industrijalizacije i urbanizacije Hrvatske. Dvadeset godina kasnije, 1910. godine, postotak stanovništva koje se bavi poljoprivredom pao je na 78,82%, postotak gradskog stanovništva porastao na 8%, ali je i postotak stanovništva koje živi u naseljima s preko dvije tisuće stanovništva značajno narastao, s 8% na 13%.¹⁰⁶ U navedenom dvadesetogodišnjem razdoblju postotak stanovništva koje se bavi obrtom i industrijom porastao je s 8,09% na 9,73%.¹⁰⁷ Izražena postocima, industrijalizaciju i urbanizacija ne doimaju se kao posebno snažni trendovi i vidljivo je da se ukupna ekonomska struktura društva nije značajno promijenila. Međutim, kako se u istom razdoblju javlja znatan rast broja stanovnika, apsolutne brojke daju nešto drugačiju sliku. Tako je, u apsolutnim brojkama, od 1890. do 1910. godine ukupno stanovništvo gradova poraslo sa 152 982 na 221

¹⁰⁵ Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo gradova Bankse Hrvatske na prijelazu stoljeća: Socijalno ekonomski sustav i vodeći slojevi od 1890-1914* (Zagreb: Školska knjiga, 1991.), 49. i 102.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Idem, 102.

296, a broj stanovnika koji rade u obrtu i industriji sa 178 267 na 255 094.¹⁰⁸ Industrijsko radništvo, ono u poduzećima s više od dvadeset zaposlenih, u ovom je periodu poraslo s 9855 na 23 151 što je porast od čak 134,9%.¹⁰⁹ Dakle, iako se struktura stanovništva nije znatnije izmijenila, na prijelazu stoljeća došlo je do znatnijeg rasta broja industrijskog i gradskog stanovništva.

Ivan Kovačević u knjizi *Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867-1914.*, koja, iako objavljena još 1972. godine, predstavlja jedino cjelovito istraživanje ekonomskog položaja radništva tog razdoblja u hrvatskoj historiografiji, zaključio je kako se na prijelazu stoljeća javlja nekoliko perioda u kojima plaće radnika imaju tendenciju rasta i pada. Tako su u periodu ekonomske stabilizacije od 1904. do 1907. godine plaće radnika sporo, ali postepeno rasle, a s krizom koja traje od 1907. do 1910. godine dolazi do određenog pada plaća.¹¹⁰ Većina podataka koje je Kovačević obradio datira iz 1910. godine, što je na kraju tada aktualne krize, međutim, prethodni pad plaća nije bio toliko drastičan, a među sindikalno organiziranim radništvom gotovo i nema pada plaća, da ovi podaci ne bi bili reprezentativni i za ranije godine, odnosno za godine u kojima je izlazila *Moderna biblioteka za krunu*. Najveće plaće, točnije nadnice, imali su radnici koji su bili sindikalno organizirani i zaposleni u Zagrebu. Prosječna nadnica takvih radnika iznosila je 5 krunu i 12 filira,¹¹¹ s time da su najveći nadnicu imali klesari (6.60 kruna) i stolari (6.10 kruna), a najnižu krojači (3.33 kruna) i pekari (4.08 kruna).¹¹² Nadnica zagrebačkih tipografa, tradicionalno dobro sindikalno organizirane struke, od 6 kruna i 2 filira na tjednoj je bazi iznosila 36 kruna i 13 filira.¹¹³ Nadnice su na razini Hrvatske bile manje nego u Zagrebu te su tipografi u čitavoj Hrvatskoj i Slavonije imali prosječnu nadnicu od 5 kruna i 21 filira, odnosno tjedno su primali 31 krunu i 28 filira.¹¹⁴

Nadnice sindikalno neorganiziranih obrtničkih radnika¹¹⁵ bile su znatno niže.¹¹⁶ One su u Zagrebu 1910. godine prosječno iznosile 2 kruna i 13 filira, a na razini Hrvatske 1 krunu

¹⁰⁸ Idem, 49. i 102.

¹⁰⁹ Šidak, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914.*, 303.

¹¹⁰ Ivan Kovačević, *Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867-1914.*, 294. i 304.

¹¹¹ Početkom dvadesetog stoljeća kruna postaje jedina valuta u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Jedna kruna podijeljena je na sto filira.

¹¹² Kovačević, *Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867-1914.*, 306.

¹¹³ Idem, 306-308.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Kovačević, vodeći se podacima sindikata i socijalista s početka stoljeća, sitnim industrijskim poduzećima smatra ona poduzeća u čijim je radionicama zaposleno više od pet radnika, a pravim industrijskim poduzećima ona s više od dvadeset radnika. Poduzeća s manje od pet radnika klasificira kao zanatlijske, odnosno, obrtničke radionice, a zaposlene u njima kao obrtničke radnike.

i 99 filira.¹¹⁷ Jednako tako su i plaće nadničara bile značajno niže od onih sindikalno organiziranih radnika. One su ovisile o vrsti posla i ponudi radne snage na nekom području te su se početkom dvadesetog stoljeća kretale u rasponu od 1 krune i 20 filira do 2 i pol krune s time da su nadnice veće od dvije krune bile rijetke.¹¹⁸ Uvjerljivo najlošije plaćene bile su žene koje tada znatnije ulaze u svijet rada, a koje su ponajviše radeći u raznim trgovačkim poduzećima, uglavnom zarađivale manje od jedne krune na dan.¹¹⁹ Kovačević ističe kako je velik problem bio rad u akordu¹²⁰ koji su obavljali neorganizirani radnici pretežno u kućnim radionama.¹²¹ On procjenjuje da su u razdoblju od 1904. do 1912. godine krojači kaputa u Zagrebu mogli dnevno zarađivati od 2 krune i 50 filira do 3 krune i 50 filira, krojačice hlača oko 1 krune i 20 filira, postolari oko 2 i pol krune, a papučari u Šidu oko dvije krune, međutim napominje da bi od ovih iznosa često trebalo oduzeti troškove upotrebljenog materijala.¹²² Dodatni problem za ovu vrstu radnika predstavljalo je neodređeno radno vrijeme jer su oni nerijetko morali raditi i do šesnaest sati na dan kako bi ispunili kvote.¹²³ Što se tiče radnog vremena radnika, ono uglavnom nije bilo zakonski regulirano te je uvelike ovisilo o tome je li radnik sindikalno organiziran te koliko je snažan taj sindikat. Prema izvještaju obrtnog nadzornika za 1907. godinu u 247 industrijskih poduzeća u Hrvatskoj i Slavoniji radni dan je u pravilu trajao između deset i pol i jedanaest sati, a zakonom Ugarsko-hrvatskog sabora iz 1901. propisan je obavezni nedjeljni odmor.¹²⁴ Naravno, pravila o radnom vremenu i nedjeljnom odmoru nisu se uvijek poštivala te brojni radnici, posebno sindikalno neorganizirani, radili su i do šesnaest sati dnevno.¹²⁵ Jasno je da radno vrijeme uvjetuje mogućnost participiranja u književnoj publici, a to potvrđuje i zahtjev pekara iz Broda (danas Slavonski Brod) gradskoj upravi za smanje radnog dana 1906. godine:

„Poznato je, da se naš posao obavlja poglavito po noći i sa velikim naporom i vrlo nuždan bi bio počinak, barem blagdanima. Običaj je u gradu

¹¹⁶ Treba napomenuti kako je jedan od razloga, koji Kovačević posebno ne ističe, zašto je sindikalno neorganizirano radništvo imalo znatno niže nadnice je i taj što su u strukovne sindikate češće ulazili i udruživali se višerangirani i specijalizirani radnici poput različitih majstora ili tipografa, a vježbenici i pomoćnici nerijetko su ostajali sindikalno neorganizirani.

¹¹⁷ Kovačević, *Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867-1914.*, 306-308.

¹¹⁸ Idem, 311.

¹¹⁹ Idem, 309.

¹²⁰ Rad u akord je model rada u kojem je radnik plaćen tek kada izvrši određenu dnevnu normu, primjerice, krojačkom radniku se dogovorena nadnica isplaćuje ako ispuni normu koja iznosi dvoje sašivenih hlača dnevno.

¹²¹ Kovačević, *Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867-1914.*, 306-308.

¹²² Idem, 307-308.

¹²³ Idem, 308.

¹²⁴ Radnici u trgovinama prehrambenih namirnica, brijači i neke slične struke izuzeti iz zakona o nedjeljnom odmoru, no i njihovo nedjeljno radno vrijeme je ograničeno. Idem, 269-276.

¹²⁵ Ibid.

Brodu da pekarski pomoćnik neima nikada slobodnog vremena na raspoloaganju, jer kako rekosmo po noći radi a u jutro raznaša pecivo i ostali posao obavlja, što traje i do podne a onda tek onako izmučen mora na počinak. Vremena za naobrazbu ili kakovi užitak nikada, akoprem bi svaki vrlo rado posvetio nekoliko časaka lijepoj knjizi ili časopisima.¹²⁶

Skupinu radnika koju treba posebno analizirati su učitelji. Oni su zbog svoje profesije, koja zahtjeva razmjerno dobro obrazovanje, važni u reprodukciji čitalačke publike, a s porastom broja pučkih i drugih škola od uvođenja Mažuranićeva zakona raste i broj učitelja. Prema radnom programu *Odjela za bogoštovlje i nastavu*, 1907. godine postojalo je 2638 učitelja i učiteljica pučkih škola,¹²⁷ a oni su činili veliku većinu svih učitelja u Hrvatskoj i Slavoniji. U istom je programu navedeno kako učitelji, kada se zbroje sva njihova različita primanja, godišnje prosječno primaju oko 1200 kruna, ali da je to premalo i da bi se godišnja primanja učitelja pučkih škola trebala povećati na oko 1600 kruna.¹²⁸ U promatranom razdoblju plaće učitelja određene su *Zakonom od 31. listopada 1888. ob ustroju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. odnosno školskim zakonom koji je zamijenio Mažuranićev zakon iz 1874. godine. Ovim je zakonom propisano je da godišnja plaća učitelja u javnim pučkim školama iznosi 800 kruna,¹²⁹ a uz nju imaju pravu na besplatni stan ili stanarinu u iznosu od 200 kruna, na besplatna drva za ogrjev, na petogodišnji doplatak, ako žive na selu na vrt koji mogu obrađivati, a ako žive u gradu na doplatak zbog skupoće koji iznosi najmanje 120 kruna.¹³⁰ Za učitelje viših pučkih, srednjih i učiteljskih škola propisane su nešto više plaće, od 1200 do 1400 kruna godišnje te besplatan stan ili naknada za stan u iznosu od 300 kruna.¹³¹ Svi su učitelji u Hrvatskoj i Slavoniji formalno bili državni činovnici, međutim, ne računajući dodatke, učitelji u pučkim školama s godišnjim dohotkom od 800 kruna bili su plaćeni manje od bilo kojeg drugog činovnika.¹³² Krajem

¹²⁶ Idem, 275.

¹²⁷ „Radni program Vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu“, *Hrvatski djak*, god. 1., br. 5. (Zagreb: svibanj 1907.), 151.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ U samom zakonu plaće su zapravo propisane u forintima, valuti koja je prije dvadesetog stoljeća bila uobičajeno sredstvo plaćanja u Hrvatskoj i Slavoniji. Kada su uvedene krune kao jedinstvena valuta, jedna forinta mijenjala se za dvije krune, a taj je tečaj službeno primjenjivan i kasnije bez obzira na inflaciju.

¹³⁰ „Zakon od 31. listopada 1888. godine ob ustroju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji“, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj: Knjiga 1.: Zakonodavni okvir*, uredile Ivana Horbec, Maja Matasović i Vlasta Švooger (Zagreb: Hrvatski institut za povijest 2017.), 431-432.

¹³¹ Ibid.

¹³² Plaće državnih činovnika bile su podijeljene u jedanaest razreda unutar kojih je postojalo nekoliko razina. Početkom 1905. godine povećane su plaće većini činovnika, ne i učiteljima, tako da je u najnižem jedanaestom

1904. godine, kada je najavljeno da će doći do povećanja plaća činovnika u što neće biti uključeni učitelji pučkih škola u časopisu *Svjetlo* objavljen je komentar:

„Ta podvornici i pisari su bolje plaćeni, nego li hrvatski učitelji. A kako i ne bi, kada pisari i podvornici su ipak gospoda, a selski učitelj je - samo školnik.“¹³³

Srednjoškolci i studenti također čine skupinu iz koje se regrutira značajan dio čitateljske publike. U onodobnoj Hrvatskoj već je srednjoškolsko obrazovanje, koje je često bilo sinonim za gimnazije, bilo razmjerno visoki stupanj obrazovanja, a uostalom i učiteljski preparandiji bili su svojevrsne srednje škole. Prema statistici objavljenoj u *Hrvatskom djaku* 1907. godine, u akademskoj godini 1905/06. u osamnaest gimnazija koje postoje u Hrvatskoj (devet gimnazija, šest realnih gimnazija i tri male gimnazije) bilo je upisano 5834 učenika,¹³⁴ a otprilike je sličan i broj upisanih u nekoliko prethodnih i naknadnih godina. Spomenute godine sve ostale srednje škole imale su 771 učenike što znači da je tada srednjoškolsko obrazovanje ukupno pohađalo 6605 učenika.¹³⁵ Istovremeno je zagrebačko sveučilište Franje Josipa, tada jedino u Hrvatskoj, pohađalo 1147 studenata.¹³⁶ S obzirom na to da su srednjoškolci i studenti u određenoj mjeri bili uzdržavani od strane njihovih obitelji, a onodobna statistika nije posebno popisivala koliko dio ih je bio zaposlen i na kojim poslovima, teško je točnije odrediti kolika su bila njihova prosječna primanja. Stoga ću ovdje kratko analizirati samo socijalno podrijetlo studenata te stipendije i neke olakšice koje su oni mogli primati.

Jedan od važnijih izvora primanja studenata bile su stipendije. Broj stipendija nije pratio povećanje broja studenata pa je postotak stipendiranih, koji se tijekom devedesetih godina devetnaestog stoljeća kretao i do 40%, u prvom je desetljeću dvadesetog stoljeća opao i stabilizirao se na otprilike 15%.¹³⁷ Najveći broj stipendija, njih 33%, studenti su dobivali

razredu najniža plaća bila 1000, a najviša 1600 kruna. „Povišenje činovničkih plaća“, *Glasonoša*, god. 1., br. 3. (Karlovac: 12.2.1905.), 3.

¹³³ „Iz Hrvatske“, *Svjetlo*, god. 20., br. 41. (Karlovac: 9.10.1904.), 2.

¹³⁴ „Nešto iz statistike srednjih škola u Hrvatskoj škol. god. 1905/06.“, *Hrvatski djak*, god. 1., br. 8-9. (Zagreb: listopad 1907.), 252.

¹³⁵ Ujević, *Hrvatska književnost*, 149.

¹³⁶ Šidak, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914.*, 279.

¹³⁷ Ovdje valja napomenuti kako se realni postotak stipendiranih ipak nešto viši jer studenti Bogoslovnog fakulteta, koji su imali osiguran stan i hranu te nisu plaćali naukovinu, u pravilu nisu dobivali stipendije. Gotovo sve stipendije dobivali su studenti Filozofskog i Pravnog fakulteta čiji su troškovi života u Zagrebu bili znatno veći od onih koje su imali studenti Bogoslovnog fakulteta. Luetić, „Studenti Sveučilišta u Zagrebu 1874.-1914“, 67-68.

preko *Odjela za bogoštovlje i nastavu* koji po studentu godišnje daje od 200 do 800 kruna.¹³⁸ Jednake u iznosu bile su i stipendije *Krajiške imovno-uzgojne zaklade* koje je dobivalo 20% stipendiranih studenata, a 8% stipendiranih stipendije dobiva iz *Strossmayerove zaklade za uboge slušaće sveučilišta* te one iznose između 100 i 200 kruna godišnje.¹³⁹ Ostali stipendisti potporu primaju iz brojnih drugih zaklada koje su dijelile manji broj stipendija, a te stipendije, kao uostalom i one dosad spomenute, znatno variraju u iznosima. Tako *Zlatni stipendij Franje Josipa i Elizabete* ili stipendija *Zaklade Save Popovića* iznose čak 1000 kruna godišnje, a stipendija *Zaklade Šandora Bresztyenskog* iznosi samo 100 kruna.¹⁴⁰ Da je većina ovih stipendija bila premala za život studenata svjedoči zahtjev koji je profesorski zbor Filozofskog fakulteta još 1894. poslao Vladi, a kojim se traži povećanje najnižih stipendija na 330 forinti, odnosno na 660 kruna.¹⁴¹ Uz stipendije najčešći izvor prihoda studenata bilo je držanje instrukcija i rad kao pomoćnici u pisarnicama i odvjetničkim uredima. Tihana Luetić, autorica najopsežnijeg istraživanja o zagrebačkim studentima ovog doba, napominje kako su se zaposleni studenti redovito žalili na niske plaće te napominje da su početkom dvadesetog stoljeća studenti zaposleni u privatnim pisarnicama i odvjetničkim uredima obično zarađivali šezdeset do sedamdeset kruna na mjesec.¹⁴²

S obzirom na to da je težak život studenata u devetnaestom i dvadesetom stoljeću opće mjesto u književnosti, ne čudi previše da ni život zagrebačkih studenata uglavnom nije bio odviše lagodan. Iako je početkom dvadesetog stoljeća velika većina studenata Sveučilišta Franje Josipa I. bila oslobođena plaćanja naukovine, odnosno školarine, već su i osnovni životni troškovi poput prehrane bili iznimno velik izdatak za studentski budžet.¹⁴³ Primjerice, čine se da su u promatranom razdoblju studenti koji se nisu hranili kod kuće ili kod stanodavca za ručak i večeru mjesečno morali izdvojiti barem 36 kruna, odnosno samo za ručak ili samo za večeru barem 20 kruna.¹⁴⁴ Dakle, samo za troškove ručka i večere studenti su ponekad izdvajali više od pola svoje zarade. Kakve su bile prehrambene navike studenata vidljivo je iz komentara časopisa katoličke omladine *Luč* objavljenog 1908. godine:

¹³⁸ Idem, 80.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Idem, 81-82.

¹⁴² Idem, 87-94.

¹⁴³ Naukovina je početkom dvadesetog stoljeća na Filozofskom fakultetu iznosila 40, a na Pravnom fakultetu 50 kruna, a tada se postotak oslobođenih od plaćanja kretao u postocima od osamdeset do devedeset posto. Idem, 57-60.

¹⁴⁴ S obzirom na to da su studenti koji su dolazili izvan Zagreba gotovo u pravilu stanovali u iznajmljenim sobama, oni su se hraniti mogli jedino kod stanodavca ili u gostionicama. Idem, 120-127.

„uzimati zajuttrak posve se protivi 'študentskim vitalnim pravilima', jer je zajutrak za studente jednostavni luksuz - on se obično prospava, ili, ako je koji študent vrijedniji, pa ranije ustane, taj ga prošeće čitajući najnovije brzojavne i telefonske vijesti u jutarnjim novinama.“¹⁴⁵

Poznati teoretičar Louis Althusser u radu *ideologija i državni ideološki aparat* Marxu je pogrešno pripisao tvrdnju „da je engleskim radnicima potrebno pivo dok francuskom proletarijatu treba vina“ da bi bio osiguran njihov rad i reprodukcija.¹⁴⁶ Iako tvrdnja nije izravno preuzeta od Marxa, Althusser njome dobro ilustrira da varijabilni historijski minimum za reprodukciju radne snage nije samo biološki minimum nužan za preživljavanje. Pojednostavljeno, njegova je tvrdnja da engleski radnici neće raditi za nadnicu koja je nedovoljna za pivo, a francuski za onu koja je nedovoljna za vino iz čega je moguće zaključiti kako je minimalna nadnica nužna za reprodukciju radne snage i biološki i kulturno uvjetovana.¹⁴⁷ Primjenom ove teze na radnike, studente ili druge društvene skupine u Hrvatskoj s početka dvadesetog stoljeća, moguće je pretpostaviti kako njihovi minimalni troškovi života uglavnom nisu bile jednaki cijeni samo najosnovnijih i najnužnijih živežnih namirnica. Kako se to kulturno uvjetovanje razlikuje od jednog do drugog društvenog sloja, a razlike postoje i među regijama iste države, kvalitetno istraživanja troškova života koje pretpostavlja postojanje neke vrste osnovne potrošačke košarice nužno je previše ograničeno da bi ovdje od njega bilo koristi.¹⁴⁸ Stoga je gotovo nemoguće zaključiti kakva je doista bila kupovna moć ovdje analiziranih skupina. Međutim, jasno je kako su čak i knjige *Moderne biblioteke za krunu* predstavljale značajan izdatak za, primjerice, one radnike i studente čija primanja često nisu prelazila dvije krune na dan. No s druge strane vidljivo je kako u ovom razdoblju određene grupe radnika, točnije sindikalno organizirani radnici, ali i učitelji, posebno oni višeg ranga, dnevno zarađuju plaću koja je ponekad veća od vrijednosti šest knjiga *Moderne biblioteke za krunu*. Na temelju toga moguće je zaključiti kako je početkom

¹⁴⁵ Idem, 116.

¹⁴⁶ Pretraživanjem sabranih djela Karla Marxa jasno je da on ni pivo ni vino nije spominjao na ovaj način. Althusser naravno nije imao mogućnost kompjuterskog pretraživanja digitalnog zapisa sabranih djela Karla Marxa te je stoga njegova greška sasvim razumljiva, međutim, ova se navodno Marxova tvrdnja, ponekad čak i pretvorena u formu Marxova citata, javlja u brojnim recentnim radovima. Luj Altiser, *Ideologija i državni ideološki aparat*, s francuskog preveo Andrija Filipović (Beograd: Karpos, 2009.), 12.

¹⁴⁷ Idem, 12-13.

¹⁴⁸ U takvu bi košaricu zapravo trebalo uračunati cijene prehrambenih namirnica, energenata za grijanje, poreza itd., a njen varijabilni dio i u Hrvatskoj bi trebalo razlikovati od regije do regije. Primjerice, iz nadnica seljaka, koje su često djelomično plaćane u naturi, vidljivo je da poslodavci seljacima u kontinentalnoj Hrvatskoj gotovo u pravilu u plaću uračunavaju i određenu količinu rakije, a poslodavci u primorskoj Hrvatskoj često umjesto rakije radnicima dio plaće isplaćuju vinom. U hrvatskoj historiografiji ne postoje relevantna istraživanja troškova života u ovdje promatranom razdoblju.

dvadesetog stoljeća prostor potencijalne distribucije čak i jeftine *Moderne biblioteke za krunu* još uvijek uvelike ograničen razmjerno zaostalim ekonomskim kontekstom, međutim participacija u tom prostoru nipošto više nije isključivo moguća samo elitama, najvišim društvenim i ekonomskim slojevima.

6. Zaključak

Kraj devetnaestog i početak dvadesetog stoljeća u hrvatskoj je povijesti zabilježen kao važan modernizacijski period. Tada su se značajnije počele osjećati posljedice nekih od reformnih nastojanja koje je tridesetak godina ranije provodila vlada bana Ivana Mažuranića, ali tadašnja modernizacija uglavnom je bila potaknuta od dolje prema gore, odnosno, na prijelazu stoljeće ne dolazi do značajnijih zakonskih promjena koje bi trebale potaknuti razvoj ekonomije i društva. Međutim, pod utjecajem trendova već dobro ukorijenjenih u naprednijim dijelovima Austro-Ugarske Monarhije u posljednjem desetljeću devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj jačaju novčana privreda i neki oblici industrije, a nove ideje istovremeno se javljaju i u područjima politike i umjetnosti. Jedna od značajnih posljedica modernizacijskih procesa ovog perioda bilo je stvaranje moderne čitalačke publike, a upravo je *Moderna biblioteka za krunu* svojevrsna reprezentacija te publike.

Iako će tradicionalnije promišljanje hrvatske povijesti i književnosti devetnaestog stoljeća često smatrati kako je čitalačku publiku u Hrvatskoj stvorio i odgojio August Šenoa, valja postaviti pitanje kakva je to čitateljska publika u kojoj zbog niske pismenosti participirati može svega nekih desetak ili petnaestak posto stanovništva, a zbog visokih cijena knjige i niskih plaća još i manje. U vremenu kada mase stupaju na javnu scenu kao politički akteri, što se u Hrvatskoj zbiva znatno kasnije nego u zemljama europskog centra, takva je čitalačka publika anakrona, predmoderna. Kao što je pokazano u ovom radu moderna čitalačka publika u Hrvatskoj nastaje upravo na prijelazu stoljeća kada većina stanovništva postaje barem bazično pismena, a napretkom gospodarstva i jačanjem sindikata raste udio stanovništva koje je financijski sposobno kupovati knjige. Gotovo paralelno, ali i povezano, s nastankom moderne čitalačke publike u hrvatskoj politici i umjetnosti dolazi do sukoba „starih“ i „mladih“, „mladih“ koji su u pravilu nositelji modernih političkih i umjetničkih koncepcija, iako sami te koncepcije nisu nužno u potpunosti razumjeli. Na polju književnosti

„mladi“ su se sukobili s tada dominantnim idejama koje su utjecale na stilsko povezivanje romantizma i realizma te su nastojali djelovati u skladu s ciljem demistifikacije svega što su smatrali „starim“.

U takvom je kontekstu, početkom dvadesetog stoljeća, Mate Malinar, mladi zagrebački student, počeo s objavljivanjem *Moderne biblioteke za krunu*. Iako je u sklopu nje objavljeno svega sedam knjiga, ova *Biblioteka* utjelovila je više modernizacijskih trendova svog doba. To je vidljivo već iz njezin naziva u kojem se ističe modernost. Ta se modernost očituje u izboru objavljenih tekstova koje je sve moguće svrstati u registar realizma, iako su sami suvremeni modernisti u Hrvatskoj iznimno rijetko upotrebljavali taj pojam. Realizam *Moderne biblioteke za krunu* imao je funkciju demistifikacije tradicionalnih predodžbi i kritike negativnih strana postojećeg društva te se stoga dobro uklapao u sukob „mladih“ sa „starima“. Modernizacijski nazori jasno se očituju i u isticanju cijene u naslovu biblioteke. Time je Malinar dao do znanja da *Moderna biblioteka za krunu* nije namijenjena samo elitnoj publici, već da je njena intencija da razmjerno niskom cijenom bude što dostupnija. Ta je intencija uvelike odredila proces proizvodnje *Biblioteke* koji je produkt svojevrsnog kompromisa između želje za stvaranjem „lijepo knjige“¹⁴⁹ i potrebe za održavanjem što nižih troškova proizvodnje. Jedna od zanimljivih posljedica tog kompromisa je korištenje tiska na platno za izradu korica knjige što je tada novitet čak i u europskom kontekstu. Međutim, najvažniji aspekt modernizacijske tendencije *Moderne biblioteke za krunu* vidljiv je u njenoj distribuciji. Ona je istovremeno bila uvjetovana već djelomično stvorenom modernom čitalačkom publikom i djelovala na daljnje proširenja čitalačke publike, na njeno daljnje omasovljenje. Stoga je moguće zaključiti kako *Moderna biblioteka za krunu* izborom objavljenih djela, proizvodnjom knjige i distribucijom reflektira moderni i modernistički kontekst u kojem je nastala te djeluje u pravcu reprodukcije tog konteksta.

7. Literatura

7. 1. Izvori

Bosanska vila. Sarajevo: 1908.

D'Annunzio, Gabriele. *Nevini*. Preveli M. i K. Zagreb: Mate Malinar, 1908.

¹⁴⁹ U povijesnim izvorima s prijelaza iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće brojna djela nazivaju se „lijepim knjigama“. U pravilu su tako nazivana djela za koja se smatralo da imaju neku poučnu vrijednost, no ovdje je sintagma upotrebljena kako bi se naznačio Malinarov pokušaj proizvodnje estetski ugodne knjige.

- De Amicis, Edmondo. *Na oceanu*. Zagreb: Mate Malinar, 1908. De Maupassant, Guy. *Pripovijesti*. Preveli M. i K. Zagreb: Mate Malinar, 1908.
- Dom i svijet*. Zagreb: 1908-1909.
- Čeh, Svatopluk. *Pripovijesti*. S češkog preveo Pavao M. Rakoš (Selim Rakošev). Zagreb: Moderna biblioteka, 1910.
- Čehov, Anton Pavlovič. *Pripovijesti*. Preveo Ante Demerec. Zagreb: Izdanje i naklada Mate Malinar, 1908.
- Garborg, Arne. *Pokoj*. Preveo A. Mičinović. Zagreb: Mate Malinar, 1908.
- HR-DAZG-852 Radić Stjepan. Serija Hrvatska pučka seljačka tiskara.
- Hrvatski djak*. Zagreb: 1907-1908.
- Hrvatski salon*. Zagreb: 1898.
- Ibsen, Henrik. *Neprijatelj puka*. Preveli M. i K. Zagreb: Mate Malinar, 1908.
- Jirásek, Vjekoslav. *Pasoglavci ili boj čeških graničara za seljačko pravo*. Preveo Stjepan Radić. Zagreb: Moderna biblioteka, 1905.
- Kovalevskaja, Sofija Vasilevna. *Nihilistic*. S ruskog prevela Katjuša Malinar. Zagreb: Mate Malinar, 1908.
- Maupassant, Guy de. *Pripovijesti*. Preveli M. i K. Zagreb: Mate Malinar, 1908.
- Mažuranić, Ivan. *Sabrana djela: Svezak IV.: Pisma, Govori*. priredio Milorad Živančević. Zagreb: Sveučilišna naklada liber-Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1979.
- Mjesečni statistički izvještaj: rujan 1907*. Zagreb: Kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1907.
- Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj: Knjiga 1.: Zakonodavni okvir*, uredile Ivana Horbec, Maja Matasović i Vlasta Švoger (Zagreb: Hrvatski institut za povijest 2017).
- Svjetlo*. Karlovac: 1904.
- Šicel, Miroslav. *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*. Zagreb: Liber, 1972.

7. 2. Literatura

- Altiser, Luj. *Ideologija i državni ideološki aparat*. S francuskog preveo Andrija Filipović. Beograd: Karpos, 2009.
- Barac, Antun. „Kronika naše kulture: O pretplatnicima, kupcima i čitaocima hrvatskih knjiga i časopisa“. *Iz povijesti hrvatskog knjižarstva*. Zagreb: Exlibris, 2009., 157-164.
- Bennett, Tony. „Marxism and popular fiction: problems and prospects“. *Southern Review*, vol. 15., no. 2., 1982., str. 218-233.
- Berend, Ivan T i György Ránki. *Europska periferija i industrijska revolucija: 1780.-1914*. Prevela Lelija Sočanac. Zagreb: Naklada naprijed, 1995.
- Bloom, Clive. *Bestsellers: Popular Fiction since 1900.*, drugo izdanje. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.
- Eliot, Simon. „From Few and Expansive to Many and Cheap: The British Book Market 1800-1890.“. *A Companion to the History of the Book*, ur. Simon Eliot i Johnatan Rose. Oxford: Blackwell publishing, 2007., str. 291-302.
- Escarpit, Rober. *Sociologija književnosti*. S francuskog preveo Božidar Gagro. Zagreb: Matica hrvatska, 1970.
- Gross, Mirjana i Agneza Szabo. *Prema hrvatskom modernom građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus, 1992.
- Hameršak, Marijana. *Pričalice: o povijesti djetinjstva i bajke*. Zagreb: Algoritam, 2011.
- Harold C. Knutson. „"An Enemy of the People": Ibsen's Reluctant Comedy“. U: *Comparative Drama*, Vol. 27, No. 2 (Summer 1993), pp. 159-175.
- Iveljić, Iskra. „Kontrolirana modernizacija za banovanja Ivana Mažuranića“. *Radovi – zavod za hrvatsku povijest*, vol. 48. Zagreb: 2016, 313-328.
- Iveljić, Iskra. „Kulturna politika u Banskoj Hrvatskoj 19. stoljeća“. *Historijski zbornik*, vol 69., br. 2. Zagreb: 2016, 335-370.
- Jameson, Fredric. *The Antinomies of Realism*. London-New York: Verso, 2015.

- Klaić, Vjekoslav. „Knjižarstvo u Hrvata: Studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige“. *Iz povijesti hrvatskog knjižarstva*. Zagreb: Exlibris, 2009., 19-121.
- Kontler, László. *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*. Zagreb: Srednja europa, 2007.
- Kovačević, Ivan. *Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867-1914*. Beograd: Institut za savremenu istoriju – NIP export press, 1972.
- Luetić, Tihana. „Studenti Sveučilišta u Zagrebu 1874.-1914.: Svakodnevica i društveni život“. Doktorski rad, mentor Damir Agičić. Zagreb: Filozofski fakultet, 2011.
- Lyons, Martyn. „New Readers in the Nineteenth Century: Women, Children, Workers“. *A history of reading in the West*, ur. Guglielmo Cavallo i Roger Chartier. Amhers: Massachusetts University Press, 1999., str. 313-344.
- Worthen, Edward H. „Edmondo de Amicis, an Italian Hispanist of the Nineteenth Century“. *Hispania*, Vol. 55, No. 1 (Mar., 1972), pp. 137-143.
- Manguel, Alberto. *Povijest čitanja*. S engleskog preveo Živan Filippi. Zagreb: Prometej, 2001.
- Ogilvie, Marilyn i Joy Harvey, ur. *The Biographical Dictionary of Woman in Science: Pioneering Lives from Ancient Times to the Mid-20th Century: Volume 1*. London: Routledge, 2000.
- Orwell, George. „Lear, Tolstoy and the Fool“. *Fifty Orwell Essays*. S. 1.: Project Gutenberg Australia: 2003-2019. str- 395-407.
- Pellisier, Georges. *Le Mouvement littéraire contemporain*. Paris: Librairie Hachette, 1901.
- Rose, Jonathan. *The Intellectual Life of the British Working Classes*. New Haven-London: Yale University Press, 2010.
- Shücking, Levin L. *Sociologija oblikovanja književnog ukusa*. S njemačkog preveli Božica Zenko i Franjo Zenko. Zagreb: Dora Krupićeva, 2001.
- Sjåvik, Jan. „Reading Arne Garborg's Irony: Bondestudentar, Trætte mænd, Fred“. U: *Scandinavian Studies*, Vol. 72, No. 1 (Spring 2000), pp. 63-88.
- Stephens, W. B. „Literacy in England, Scotland and Wales 1500-1900“. *History of Education Quarterly*, br. 4., vol. 30., str. 545-571.

- Šicel, Miroslav. Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća: knjiga III.: moderna. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
- Šidak, Jaroslav, Mirjana Gross, Igor Karaman i Dragovan Šepić. *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1968.
- Tolstoy, Leo. „Introduction to the Works of Guy de Maupassant (1894).“ *Tolstoy on Art*. Preveo i uredio Aylmer Maude. London: Oxford University Press, 1924.
- Ujević, Mate. *Hrvatska književnost: Pregled hrvatskih pisaca i knjiga*. Zagreb: Exlibris, 2009.
- Urem, Mladine i Milan Zagorac. *Janko Poilć Kamov, njegovo i naše doba*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 2010.
- van der Well, Adrian. „Modernity and Print II.: Europe 1890-1970.“ *A Companion to the History of the Book*, ur. Simon Eliot i Johnatan Rose. Oxford: Blackwell publishing, 2007., str. 354-367.
- Vranješ-Šoljan, Božena. Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća (Socijalno-ekonomski sustav i vodeći slojevi 1890-1914). Zagreb: Školska knjiga, 1991.
- Župan, Dinko. *Biti učenik u Hrvatskoj u dugom 19. stoljeću*. Katalog izložbe. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.